

**ZAMAN-MEKÂN VE DİN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TANIŞ OLMAYANLARIN
SOSYOLOJİSİNDE GERÇEKLIĞİN SOSYAL İNŞASI***

İrfan AKPINAR**

Celeleddin ÇELİK***

Öz

Bu araştırmanın amacı, birbirini hiç tanımayan insanların ilk sosyal ilişkilerini nasıl kurduğunu anlamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, tanış olmayanların zorunlu olarak bir arada tutulduğu cezaevindeki yaşam dünyası üzerinden yürütülmüştür. Araştırma, nitel yöntem ve fenomenoloji deseninde tasarlanmıştır. Katılımcı grubu, cezaevi deneyimi olan 23 kişiden kartopu örnekleme tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırma verileri mülakat tekniği ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, MAXQDA nitel veri analiz programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgularla, "İlk Temas", "Kaynaşma" ve "Arkadaşlık/Dostluk" temaları oluşturulmuştur. Bu temalar altında oluşturulan alt temalar ve kodlarla, "Gerçekliğin Sosyal İnşası" fenomeni analiz edilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, sosyal bir varlık olan insanın hiç tanımadığı insanlarla ve tamamen yabancı olduğu bir ortamda zaman, mekân ve maneviyat bağlamında kurduğu yüz yüze ilişkilerle bir yaşam dünyası kurabildiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Mekân, Din, Etkileşimler, Sosyal Gerçeklik.

* Bu makale, İrfan Akpınar'ın, Prof. Dr. Celeleddin Çelik danışmanlığında yürüttüğü "Cezaevinde Din, Maneviyat ve Zaman-Mekân Etkileşimi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, irfanakpinar025@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5810-0974

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, celikcela@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3279-5405

Makale Gönderim Tarihi: 26/02/2024, **Makale Kabul Tarihi:** 08/05/2024

The Social Construction of Reality in the Sociology of Unacquainted People in the Context of Time-Space and Religion Relationship

Abstract

The purpose of this research is to try to understand how people who unacquainted each other establish their first social relationships. For this purpose, the research was conducted through the lifeworld in prison, where people who are non-acquaintances are compulsorily kept together. The research was designed with qualitative method and phenomenology pattern. The participant group was formed using the snowball sampling technique from 23 people with prison experience. Research data was collected by interview technique. The data obtained was analyzed with the MAXQDA qualitative data analysis program. With the findings obtained as a result of the analysis of the data, the themes of “First Contact”, “Integration” and “Friendship/Camaraderie” were created. With sub-themes and codes created under these themes, the phenomenon of “Social Construction of Reality” has been analyzed. The results of this research have shown that humans, who are social beings, can establish a lifeworld through face-to-face interactions with people they have never met and in a completely unfamiliar environment in the context of time, space and spirituality.

Keywords: Time, Space, Religion, Interactions, Social Reality.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı çevrede diğer insanlarla sürekli olarak etkileşim halindedir. Bu etkileşimlerin bir sonucu olarak insan, yaşadığı çevreyi ve kendi varlığını anlamlandırarak toplumsal yaşamı inşa etmektedir. İnsani tecrübelerin bir birikimi olarak inşa edilen bu yaşam dünyası ise sosyolojinin ilgi alanını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, toplumsal gerçekliği oluşturan sosyal ilişkiler ve sosyal davranışlar doğal olarak sosyolojinin konusu olmaktadır. Sosyolojinin konusunu oluşturan etkileşim ve eylemlerin ise duygu, düşünce ve davranış boyutunda bir anlam içermesi gerekmektedir. Böylelikle sosyal eylem, anlam yüklü mesajlar içeren eylemlerden oluşmaktadır. Sosyolojinin görevi ise bu eylemlerin arkasında yatan anlamı, insanların niyetlerini ve eylemin beslendiği motivasyon kaynaklarını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Tabiatı gereği insan, eylemlerini gerçekleştirirken onlara anlam yükleyen bir varlıktır. Bu bakımdan insan eylemlerini anlayabilmek anlamacı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

Sosyal bilimlerde Weber, Dilthey, Rickert gibi düşünürlerin çalışmalarıyla gelişen anlamacı ve yorumsamacı paradigmanın hâkim olmaya başlamasıyla,

sosyolojide de gündelik hayatı ve insanlar arasındaki etkileşimleri ele alan sosyolojik yaklaşımlara ilgi artmıştır. Sosyolojinin temel konularını oluşturan kentleşme, modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme gibi konuların yanında, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini konu alan sosyolojik yaklaşımlar da son dönemlerde sosyolojide önemli yer tutmaya başlamıştır.

Gündelik hayatın gerçekliği, insanların diğerleriyle etkileşim ve paylaşımlarıyla inşa ettiği bir yaşam dünyasıdır. Bu yaşam dünyasının kurucu aktörü ise insanın bizzat kendisidir. Dolayısıyla, bu yaşam dünyasını anlamak, aktörlerin eylemlerine yüklediği anlamı ortaya çıkarmaya bağlıdır. Bunun yolu da yine insan deneyimlerine yönelmek ve aktörlerin kendi eylemleri hakkındaki yorumlarını dinleyerek eylemin ardındaki nedenleri ortaya çıkarmak ve onu açıklamaktan geçmektedir.

Karmaşık yapıdaki sosyal dünyayı, gündelik hayatın mikro sosyal yaşam alanlarında bireylerin karşılıklı etkileşimleri üzerinden sorgulayarak sosyal olayları nedenleriyle birlikte anlamaya ve açıklamaya çalışan anlamacı ve yorumsamacı paradigmaya dayanan bu araştırmada, insanların karşılıklı etkileşimleriyle oluşan duygu, düşünce ve algılayış biçimleriyle olayları nasıl anlamlandırdıkları, nedenleriyle birlikte betimlenmeye çalışılmıştır. İnsanların karşılıklı ilişkilerinde birbirlerine yönelişini sağlayan ya da birbirlerinden uzaklaşmalarına yol açan bu anlamların hangi süreçlerden geçerek inşa edildiğini anlamak ise araştırmanın merak konusunu teşkil etmektedir. Bu nedenle bireylerin deneyimlerine yüklediği anlamları keşfetmek çalışmanın odak noktası olmuştur. Bu konuda yapılan keşfedici araştırmaların azlığı ilk etapta göze çarpmaktadır. Bu nedenle araştırmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, insanların ilk etkileşimlerini, ilk sosyal ilişkilerini nasıl kurduklarını, bu etkileşimleri sonucunda sosyal gerçekliği nasıl inşa ettiklerini keşfetmek olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1- Belirli bir zaman ve mekân içinde gerçekleşen sosyal etkileşimler, hangi süreçlerden geçerek sosyal eyleme dönüşmekte ve bir gerçeklik kazanmaktadır?

2- Birbirini tanımayan insanları birleştirerek sosyal gerçekliği ve özneler arasındaki ortak anlamı üreten, insanların duygu, düşünce ve algılarına yön veren motivasyon kaynakları nelerdir? Yani insanlar sosyal gerçekliğin inşa sürecini nasıl anlamlandırmakta ve bu sosyal gerçekliğe nasıl tepkiler vermektedir?

3- İnsanların etkileşimleri esnasında ürettiği öznel anlamlar nesnel olgular haline nasıl dönüşmektedir?

4- Sosyal gerçekliğin oluşumunda din ve maneviyatın rolü nedir?

Bu sorulara, birbirlerini tanımayan insanların zorunlu olarak bir araya geldiği cezaevlerindeki yaşam dünyası üzerinden yanıt aranmıştır. Cezaevindeki yaşam dünyası, insanların ilk etkileşimlerini nasıl kurduklarını, ortak anlamı nasıl ürettiklerini, ilk temasların sosyal ilişkiye nasıl dönüştüğünü ve sosyal gerçekliğin nasıl inşa edildiğini keşfetmemiz noktasında zengin veri kaynağı sunmuştur. Zira cezaevine ilk giren insanlar, hiç bilmedikleri yeni bir mekânla ve farklı bir zamansallıkla karşılaşmaktadır. Burada, bireylerin daha önce inşa etmiş oldukları benlikleri boşluğa düşmekte; önceki yaşam dünyaları yeni mekânsallıklarında anlamsızlaşmaktadır. O halde yeni bir mekânda, yeni bir zamansallıkta, yeni bir yaşam dünyası kurulmalıdır.

Bu çalışmanın temel argümanı, insanların birbirlerini hiç tanımasalar bile ilk elden yeni bir sosyal dünya yaratabilecekleridir. Aynı zamanda insan, kurulu bir sosyal düzenin içinde, toplumsal yapının etkisi altında da kendi sosyal gerçekliğini inşa edebilmektedir. Araştırmada bu inşa sürecinin nasıl gerçekleştiğinin yanıtı aranmıştır. Bu bağlamda, yapılandırmacı bir yaklaşımı gerekli kılan bu araştırmada, öncelikle araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi ve araştırmaya esin kaynağı olan Berger ve Luckmann'ın inşacı yaklaşımlarının teorik çerçevesi açıklanmıştır. Daha sonra, araştırmada belirlenen temalar üzerinden gerçekliğin sosyal inşası analiz edilmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Sosyolojinin bir bilim olarak kuruluşundan itibaren inceleme konusunun makro yapılar mı yoksa mikro etkileşimler mi olduğu yönündeki tartışmalar, sosyoloji tarihinde yapı-fail dikotomisi etrafında şekillenen iki farklı gelenek oluşturmuştur. Durkheim'in temellerini attığı nesnelci gelenek ve Weber'in temsil ettiği anlamacı yaklaşıma dayalı öznelci gelenek, sosyolojik düşüncede yapıyı ve faili önceleyen sosyal teorilerin gelişmesine öncülük etmiştir. Çağdaş sosyal teorilerin başlıca meselesi ise sosyal teoriyi yapı-fail dikotomisinin açmazlarından kurtarmak olmuştur. Berger ve Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşası" çalışması da sosyal teoriyi bu açmazlardan kurtarmak amacıyla makro ve mikro geleneği sentezleyen eklektik bir teori olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Berger ve Luckmann'ın sosyoloji anlayışlarında, Durkheim'in nesnelciliği ile Weber'in öznelciliği zıt yaklaşımlar olarak değerlendirilmemiştir. Bunun anlamı toplumun, öznel ve nesnel unsurları birlikte ihtiva etmesidir.

Durkheim (2016) sosyolojik araştırmanın konusunu "nesnel/şeyler" olarak belirler ve sosyal olguların bireye dışsal, zorlayıcı ve nesnel bir gerçeklik olarak orada öylece var olduklarını belirtir. Durkheim için sosyal gerçeklik kolektif

davranış tarzının ve birlikteliğin ürünüdür. Bu özellikleriyle toplumsal düşünce ve eylem tarzını yansıtan sosyal gerçeklik birey üzerinde bir baskı unsuru olmaktadır.

Weber (2018, s. 13) ise sosyolojiyi, sosyal eylemi yorumlayarak anlamak ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri içinde nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim olarak tarif etmektedir. Sosyal eylemin ise kendi akışı içinde karşılıklı etkileri olan anlamlı tavır ve davranışlardan oluşması gerekmektedir. Sosyolojiyi bir eylem bilimi olarak tanımlayan Weber'e göre sosyoloji, insanların sosyal eylemlerinin anlamlarını açıklamaya çalışmaktadır. Sosyolojinin konusu, olayların arkasındaki bağlantıların, sosyal olguların iç mantığının keşfedilmesi ve tekrar kurulmasından oluşmaktadır (Aron, 2010, s. 361). Benzer bir yaklaşım Simmel için de söz konusudur. Simmel, toplumun; insan eylemlerinden bağımsız olarak oluşmadığını, toplumun atomları dediği insanlar arasındaki etkileşimlerle inşa edildiğini belirtmiştir. Ona göre sosyoloji, insanlar arasındaki bu karmaşık ilişkileri ve etkileşimleri incelemelidir (Simmel, 2009, s. 48).

Berger ve Luckmann'ın kuramlarında sembolik etkileşimciliğin etkisini de görmek mümkündür. Blumer ve G.H. Mead'in temsil ettiği sembolik etkileşimciliğe göre sosyal gerçeklik, bireylerin etkileşimleri ve davranışlarının bir ürünü olarak kurulmaktadır. Berger ve Luckmann'ın özellikle asli ve tali sosyalleşme, dil, anlam, benlik, kurumlaşma aşamasında rollerin aktarımı gibi sosyal gerçekliği açıklayan süreçlerde sembolik etkileşimcilikten yararlandıkları söylenebilir.

Berger ve Luckmann'ın kuramlarında diyalektik kavramını kullanmaları ise kuşkusuz Marx'ın kuram üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak Marx'ın diyalektiği daha çok emekle ilişkilidir ve tarihsel süreç içinde ortaya çıkan sınıfsal bir olgudur. Marx'ta diyalektik, kendi emeği ile uyumlu olan ilkel insandan emeğine yabancılaşan kapitalist toplumdaki insana, oradan da emeğine tam anlamıyla hâkim olduğu ve yabancılaşmadan kurtulduğu kominal topluma doğru tez, antitez ve sentez şeklinde ilerleyen tarihsel bir süreçtir. Berger ve Luckmann ise diyalektiği, bireylerin sosyal gerçekliği inşa süreçlerini açıklamak için kullanır.

Yöntem olarak fenomenolojiden etkilenen Berger ve Luckmann için sosyal hayat, birey ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinden analiz edilmelidir. Schutz'un fenomenolojik görüşlerinden etkilenen Berger ve Luckmann, onun kavramlarını kullanarak ve fikirlerine yeni eklemeler yaparak kuramlarını geliştirmiştir. Schutz, Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler (2018) adlı eserinde bir yaşam dünyası analizi yapmıştır. Bu çalışmasında Schutz, insanların gündelik hayatta birbirleriyle etkileşimleri sonucunda özneler arasında inşa ettikleri anlam dünyasına odaklanmıştır. Ona göre toplumsal gerçeklik, bireylerin anlamlı eylemleriyle özneler arasında sürekli olarak yeniden kurulmaktadır.

Benzer şekilde Berger ve Luckmann (2018) da bireylerin eylemleri ve etkileşimleri yoluyla öznel anlamlarını nasıl nesnelleştirdiklerini ve paylaşılan sosyal gerçekliği nasıl inşa ettiklerini sorgulamıştır.

Berger ve Luckmann, kuramlarını oluştururken pek çok sosyolog ve düşünürün görüşünden faydalanmıştır. Bu düşünürler, Berger ve Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşası" kuramlarında gündelik hayatın sosyal gerçekliğinin nasıl kurulduğunu anlamalarında esin kaynağı olmuştur. Berger ve Luckmann'ın adımlarını takip eden bu araştırmada da doğal olarak onlara esin kaynağı olan düşünürlere yeri geldiğinde değinilmiştir.

Berger ve Luckmann'ın Gerçekliğin Sosyal İnşası Teorisi

Modern sosyoloji teorileri içinde önemli yaklaşımlardan biri de Berger ve Luckmann'ın fenomenolojik çözümlmelerini içeren sosyal inşacı teorileridir. Gündelik hayatın burada ve şimdi olan gerçekliğinin öznel deneyimleri üzerine odaklanan bu teori, gerçekliğin yüz yüze etkileşimlerde olduğu kabulüne dayanmaktadır (Berger & Luckmann, 2018, s. 22-28). Bu teorik yaklaşıma göre sosyal gerçeklik, diyalektik bir süreçle kurulmaktadır. Üç uğrak üzerinde temellenen diyalektik sürecin ilk aşaması, toplumun insani bir üretim olduğunu kavramsallaştıran dışsallaştırma; ikinci aşaması, toplumun nesnel bir gerçeklik olarak görüldüğü nesnelleştirme; üçüncü aşaması ise toplumsallaşmayı ifade eden ve insani toplumun bir ürünü olarak gören içselleştirme uğraklarıdır.

Dışsallaştırma, insanların kendi etkinlikleriyle kendi sosyal dünyalarını yarattıkları uğraktır. Toplumsal düzen, süregelen bir insani üretimdir. Toplumsal düzen, hem "geçmiş insan etkinliğinin bir sonucudur" hem de "insan etkinliği onu üretmeye devam ettiği müddetçe vardır." (Berger & Luckmann, 2018, s. 52). Bu bakımdan dışsallaştırma iki boyuta sahiptir. Bir tarafta insanların yeni bir arkadaş edinmesi ya da yeni bir iş kurması gibi yeni bir sosyal gerçekliği kurabilecekleri demektir. Diğer taraftan insanların, eski arkadaşlıklarını koruması ve yenilemesi gibi sosyal kurumları devamlı olarak dışsallaştırarak yeniden yaratabilecekleri anlamına gelmektedir (Wallace & Wolf, 2018, s. 382).

Berger ve Luckmann'ın dışsallaştırma evresi diyalektik sürecin ilk aşaması olarak insanın varlık âlemindeki farkına odaklanmıştır. Tabiatı gereği sosyal bir varlık olan insan, diğer canlılardan farklı olarak sosyal bir düzeni inşa edebilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla bu aşamada toplum, insani bir üretim olarak açıklanmıştır. Esasında dışsallaştırma, insanların kendi etkinlikleriyle kendi sosyal dünyalarını yaratmalarıdır. Diğer bir deyişle bu süreçte, insan eylemleri kendi dışına taşarak sosyal bir nitelik kazanmakta ve bir sonraki süreç olan nesnelleştirme aşamasına zemin hazırlayacak şekilde dışsallaşmaktadır. Bu

açıdan dışsallaştırma süreci topluma hazırlık aşamasıdır. Bu aşamada bütün insani üretimler toplulaşmanın ilk adımları olarak görülür (Berger & Luckmann, 2018, s. 74-76).

Bu aşamadan sonra insani bir üretim olan toplumun nesnel bir gerçeklik olarak nasıl ortaya çıktığı ve insan eylemlerini nasıl sınırlandırdığı, Berger ve Luckmann tarafından sorgulanır. Nesnelleştirme aşamasına doğru bir geçişi de içeren bu sorgulama, insanın sahip olduğu biyolojik özelliklerinin onu sosyal bir düzen kurmaya mecbur bırakması ve insanın doğası gereği sosyal bir varlık olması gibi nedenlerle açıklanmış; ancak bunun süreçlerinin nasıl olduğu ve nasıl bir sosyal dünya oluşturduğu belirtilmemiştir (Berger & Luckmann, 2018).

Berger ve Luckmann, insanın toplumsal düzeni oluşturmasını “mutatlaştırma” ve “tipleştirme” olarak kavramsallaştırdıkları iki temel nedene bağlarlar. Mutatlaştırma, insani faaliyetlerin temelinde bulunan alışkanlıklar ve tekrarlara gönderme yapar. Buna göre, tekrar eden insani faaliyetler, diğer insanlar için de bir model oluşturur. Böylelikle mutatlaştırılan eylemler anlamlı hale gelir ve sonraki kuşaklar için bir bilgi stoku oluşturur. Bu bilgi stokları, insanların belli bir düzen içinde davranmalarına olanak sağlar. Tipleştirme ise kurumlaşmanın ön koşuludur. İnsanlar arasındaki karşılıklı ilişkilere gönderme yapan tipleştirme, insanların deneyimlerini birbirlerine aktarmaları yoluyla inşa edilen bir sosyal dünyayı imlemektedir. Karşılıklı olarak rollerin paylaşımı ve birbirine aktarımı yoluyla kurulan sosyal ilişkiler, davranışların öngörülebilir bir zemine oturtulmasını sağlar. Bu, aynı zamanda iş bölümünün de ortaya çıktığı bir durumdur. Ancak tüm bunlara rağmen sosyal bir düzen henüz oluşmamıştır. Sosyal bir düzenin varlığından bahsedebilmek için üçüncü bir kişinin varlığına ihtiyaç duyulur. Üçüncü kişiye daha önce biçimlenen ve rolleri dağıtılan bir dünyada geçmiş deneyimler aktararak neyin nasıl yapılması gerektiği aktarılır. Bu aşama artık dışsallaştırma sürecinin sona erdiği ve nesnelleştirme aşamasının başladığı, insanın kendi ürettiği toplumun nesnel bir gerçeklik olarak karşısına çıktığı bir süreçtir (Berger & Luckmann, 2018, s. 80-82).

Nesnelleştirme, gündelik hayatın insanlar tarafından daha önceden planlanmış, düzenli, kendini insanlara kabul ettiren, fakat kendilerinden bağımsız bir gerçeklik olarak algılanmasıdır (Berger & Luckmann, 2018, s. 22). Berger ve Luckmann’a göre, bireye, gündelik hayat zaten nesnelleşmiş gibi görünmektedir. Yani bireyin sahneye çıkmasından önce, bireyden bağımsız, nesnel olarak belirlenmiş bir günlük hayat gerçekliği bireyi karşılar. Böylece insan, nesnelleşmiş bir düzen içine doğar. Arkadaşlık örneğinde tekrar dönersek, nesnelleştirme, iki insan arasındaki etkileşimlerin sonucunda oluşan *arkadaşlık*, bu arkadaşların karşısına bir sosyal gerçeklik olarak çıkacak demektir. Bu sosyal gerçeklikten

arkadaşlar, “biz” diye bahsederken, arkadaşlığı nesnelleştirmek için dili kullanırlar. Bu iki kişinin arkadaş olduğunu öğrenen diğer insanlar, bu ilişkinin ne olduğunu anlarlar (Wallace & Wolf, 2018, s. 383-384).

Berger ve Luckmann (2018), nesnelleşmeyi kurumların analizi üzerinden ele almıştır. Çünkü toplumun nesnel bir gerçeklik kazanması kurumlar vasıtasıyla olmaktadır. İnsani faaliyetlerin dışsallaşarak nesnellik kazandığı bu süreçte, insani bir ürün olan toplum da dışsallaşarak nesnellik kazanmakta ve kurumları aracılığıyla insan üzerinde baskı unsuru olmaktadır. Toplumunu oluşturan kurumlar artık insanın dışında nesnel bir gerçeklik olarak vardır ve insan üzerinde zorlayıcı bir güce sahiptir. Dolayısıyla toplumsal düzen de yine toplumsal kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Nesnelleşmiş bir halde orada ve reddedilemez olan kurumlara örnek olarak Berger ve Luckmann, dili gösterir. Dil, bireye kendinden önce gelenler tarafından aktarılan, orada öylece var olan, değiştirilemez bir gerçekliktir. Dil gibi toplumsal kurumların ortaya çıkmasını ve onların sürekliliğini sağlayan özelliklerin başında “meşrulaştırma” gelmektedir. Meşrulaştırma, toplumsal kurumların haklı gerekçelerle ilişkilendirilerek anlamlandırılması ve geleneğin yeni kuşaklara aktarılmasını ifade etmektedir. Bu sayede sosyal düzenin devamı sağlanmaktadır. Geleneğin yeni kuşaklara aktarılması meşrulaştırılma ile sağlanmakta iken, toplumsal düzenin devamı için geleneğin korunması gerekmektedir. Bunun için de “sosyal kontrol” mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Yani kurumların varlığı ve devamı sadece geleneğin öğretilmesiyle değil, çeşitli yaptırımlar uygulayarak varlığını garanti altına almasına bağlıdır. Kurumların bir diğer önemli özelliği ise bilgi birikiminin aktarılmasıdır. Belirli bir alana dair tecrübelerin bilgiye dönüşmesiyle o alana ilişkin bilgiler kurumsallaşarak nesnellik kazanmaktadır. İnsani tecrübelerin bir birikimi olan bilgi stoklarının kuşaktan kuşağa aktarımı ise yine dil aracılığıyla olmaktadır. Dil aracılığıyla paylaşılan bilgiler ise artık kişiye ait olmaktan çıkarak toplumun ortak hafızasında yer almaktadır. Toplumsal hafızada yer alan bilgilerin yeni nesillere düzenli ve kalıcı bir şekilde aktarılması ise “eğitim” yoluyla olmaktadır. Berger ve Luckmann’a göre toplumsal düzeni ortaya çıkaran ve devamını sağlayan bu unsurların yanında kurumları somutlaştırarak davranış tiplerini ortaya çıkaran şey “roller”dir. Annelik ya da babalık rolü gibi toplumsal bir rolü üstlenen birey için bu roller nesnelleşmiştir. Özetle, insani bir üretim olan toplumun nesnel bir gerçeklik kazanarak yine insanlar üzerinde baskılayıcı bir unsur olmasının temelinde kurumlar bulunmaktadır. Böylece toplum insani bir ürünken aynı zamanda insan da toplum tarafından şekillendirilen bir varlık olmaktadır (Berger & Luckmann, 2018, 103-109).

İçselleştirme, insanların nesnelleşen sosyal gerçekliği içselleştirerek kendilerine ait yaptıkları ve nihayetinde “herkesin olduğu gibi kabul ettiği”

toplumsallaşmadır (Berger & Luckmann, 2018, s. 164). İçselleştirme, bir insanın diğer insanları anlamasında, dünyayı toplumsal bir gerçeklik olarak kavramasında ve anlamlandırmasında belirleyici bir özelliğe sahiptir. İçselleştirme, yaşam dünyasındaki nesnel gerçekliğin öznel bir gerçekliğe dönüşmesini, bireyin bunu kabul etmesini temsil eder. İçselleştirme yoluyla birey, toplumun bir üyesi olur. İçselleştirme aşaması, kişiyi toplumsallaşma sürecine katar. Bu anlamda toplumsallaşma, kişinin bir toplumdaki nesnel dünyaya tutarlı ve kapsamlı bir biçimde katılmasıdır (Berger & Luckmann, 2018, s.191). Yine arkadaşlık örneğine dönecek olursak, kurumsallaştırılan arkadaşlıkta, iki kişi dışsallaştırma aşamasında arkadaş olduğu zaman, bu bir nesne halini alır (nesnelleştirilir) ve içselleştirdikleri bir şey gibi onları etkiler. Böylelikle arkadaş olmanın, arkadaşın vaktini, gayretini ve diğer olanaklarını kullanmak gibi, sözü edilen arkadaşlar için birtakım sonuçları ortaya çıkar. Bir anlığına, hastanede bir arkadaşını ziyarete gitmek ya da rahatsızlanınca arkadaşına bakmak, öğüt vermek, borç vermek, armağanlar vermek, mektup yazmak ve hatta uzun süre onunla beraber zaman geçirmek gibi bir arkadaşından beklenen davranışları düşünelim. Özetle, benim oluşmasına katkı sunduğum bir kurum, bir arkadaşım benden zamanımı ayırmamı istediğinde beni etkiler (nesnelleştirme) ve ben bu istekleri karşılamayı tercih edecek olursam (içselleştirme), bu, bu kurumu yeniden yaratıyor (dışsallaştırma) olacağım demektir (Wallace & Wolf, 2018, s. 385).

İçselleştirme süreci, yeni kuşakların öncekiler tarafından topluma uyumlu bir şekilde yetiştirilmesi ve yeni kuşakların da bunu kabullenmesini ifade eden toplumsallaşmayı içermektedir. Bireyin toplumun bir ferdi olarak topluma katılması, toplumla bütünleşmesi, toplumsal değer ve normları kendine ait yapması şeklinde gerçekleşmektedir. Sosyalizasyon süreci iki türlü gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, aile ve yakın çevrede oluşan asli sosyalizasyon iken; ikincisi, bireyin yaşamı boyunca devam eden ve kurumsal düzeydeki sosyalizasyonlarını ifade eden tali sosyalizasyonudur. Asli sosyalizasyon sürecinde bireye “anamlı ötekiler” eşlik eder. Anamlı ötekiler, bireyin sosyalleşmesinde temel rol üstlenen ailesi ve yakın çevresini kapsar. Tali sosyalizasyon sürecinde ise “genelleştirilmiş ötekiler” kavramı ön plana çıkar. Burada, asli sosyalizasyonda edinilen bilgilerin toplumun tamamına genelleştirilmesi söz konusudur. Yani birey, kendi tutumlarını tüm toplumun tutumu olarak görür. Tüm bu süreçlerin sonunda birey artık toplumun bir üyesi olmaktadır. Son olarak belirtmek gerekir ki dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme süreçleri zamansal olarak ardışık düşünülmemelidir. Bu süreçler toplum ya da gruplar açısından daha çok eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir (Berger & Luckmann, 2018).

Berger ve Luckman, herhangi bir bilginin toplumsal açıdan gerçeklik olarak benimsenmesinin süreçlerine odaklanmıştır. Gerçekliğin inşasından kastettikleri, bireylerin etkileşimler ve eylemler aracılığıyla nesnel olarak olaylara dayalı ve öznel olarak da anlamlı olan deneyimlerin ve ortak bir gerçekliğin sürekli olarak yaratılmasıdır (Wallace & Wolf, 2018, s. 380).

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın başlıca merak konusu, bireylerin sosyal gerçekliği nasıl inşa ettiklerini anlamak olduğundan; araştırmada desen olarak fenomenoloji tercih edilmiştir. Fenomenoloji, olayların sosyal aktörlerce ilk elden nasıl algılandığıyla ilgilenir. Fenomenoloji, sosyal aktörlerin gündelik hayatta inşa ettikleri gerçekliği açıklamaya ve betimlemeye çalışır (Kara, 2013, s. 15). Fenomenoloji, üyelerin ortaklaşa deneyimlemiş olduğu bir fenomen aracılığı ile oluşturdukları kavrayışların temel anlamlarını, deneyimlerin özünü betimler (Creswell, 2020, s. 81). Fenomenoloji, insan deneyimlerini anlamayı amaçlar (van Manen, 2007, s.12). Fenomenoloji, en geniş manasıyla, tek bir kişinin yaşamış deneyimlerinin toplamına gönderme yapar (Giorgi, 1997, s. 236). Sosyolojik manada merak konusu olan husus ise, kişisel olarak üretilen sübjektif anlamların nasıl nesnel gerçeklikler haline dönüştükleridir. Berger ve Luckmann, bu konu üzerine yoğunlaşarak öznelliğin nasıl nesnelleştiğini araştırmışlardır. Onlara göre öznellik; dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme olarak kavramsallaştırdıkları üç uğraktan geçerek nesnellik kazanmaktadır. Berger ve Luckmann için bu üç uğrak, sosyolojik bir analiz için olmazsa olmaz süreçlerdir (Berger & Luckmann, 2018, s. 91).

Makalede, Berger ve Luckmann'ın bakış açıları ekseninde "gerçekliğin sosyal inşası" bir fenomen olarak belirlenmiş ve gerçekliğin inşa süreçleri üzerine yoğunlaşmıştır. Berger ve Luckmann tarafından sosyal gerçekliğin diyalektik momentleri olarak kavramsallaştırılan dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme uğrakları, araştırmada işlevsel olarak kullanılmadığından; bu kavramsallaştırmaların yerine araştırma sürecinde belirlenen "ilk temas", "kaynaşma" ve "arkadaşlık/dostluk" temaları üzerinden sosyal gerçekliğin analizi yapılmıştır. Zira Berger ve Luckmann'ın kuramlarında insanların etkileşimleri sonucunda diyalektik süreci nasıl başlattıkları çok net değildir. Bu açıdan kuramdaki bir boşluğu doldurmak adına yapılan bu araştırmada, insanların etkileşimleri sonucunda sosyal eylemi oluşturan süreçlerin izi sürülmüştür.

Çalışma Grubu

Fenomenoloji çalışmalarında katılımcılar, odaklanılan fenomenle ilgili yaşanmış deneyimleri olan ve bu deneyimleri açıkça aktarabilecek kişiler arasından seçilmelidir (Staruss & Corbin, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2016; Creswell, 2020). Bu amaçla katılımcılar, cezaevi geçmişi bulunan kişiler arasından kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Fenomenoloji çalışmalarında katılımcı sayısı ile ilgili Patton (2014) beş kişi ile 25 kişi arasında bir sayıdan bahsederken; Miles ve Huberman (1994) bir kişinin dahi örneklem seçilebileceğini belirtmiştir. Creswell (2020) ise bir kişiyle en fazla 10 kişi arasında değişen bir sayı önermektedir. Katılımcı sayısı ile ilgili literatürde katı bir kural bulunmamakla birlikte, veriler doyuma ulaşana kadar görüşmelere devam edilmesi tavsiye edilmektedir (Tekindal & Uğuz Arsu, 2020, s. 168). Bu kapsamda araştırma 23 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Böylelikle araştırma konusu fenomenle ilgili katılımcı deneyimlerinin aktarılması amaçlanmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde en az üç ay süreyle ceza infaz kurumlarında kalma şartı temel kriter olarak belirlenmiştir. Araştırmaya adli ve siyasi suçlardan askeri ve sivil cezaevlerinde kalan 18 yaş üstü ve erkek yetişkinler dâhil edilmiştir. Erkek ve kadın mahkûmlar farklı cezaevlerinde barındırıldığı ve katılımcılara kartopu örnekleme tekniği ile ulaşıldığı için araştırma sürecinde kadın mahkûmlara ulaşılamamıştır. Katılımcılara ilişkin bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Bilgiler

Katılımcılar	Yaşı	Eğitim Durumu	Medeni Hali	Mesleği	Ceza Süresi
K1	35	Lise	Bekar	İşsiz	8 yıl 4 ay
K2	60	Lise	Evli	İşçi	10 yıl 7 ay
K3	47	Lise	Evli	Esnaf	2 yıl
K4	37	Okur-yazar değil	Evli	Kaynakçı	5 yıl
K5	35	Lise	Evli	İşyeri sahibi	5 yıl
K6	38	Okur-yazar	Evli	Hurdacı	90 ay

K7	33	Lise	Evli	İşçi	7 ay
K8	34	Lise	Evli	İşçi	8 ay
K9	50	Ortaokul	Boşanmış	İşsiz	1 yıl
K10	63	Lisans	Evli	Emekli	4 yıl
K11	32	İlkokul	Evli	İşçi	2 yıl
K12	33	Lise	Evli	İşçi	1 yıl 8 ay
K13	42	Lisans	Evli	Öğretmen	3,5 yıl
K14	63	Lisans	Evli	Emekli	11 yıl
K15	32	Ortaokul	Evli	İşçi	3 yıl
K16	35	Ortaokul	Boşanmış	İşsiz	8 yıl
K17	53	Lisans	Evli	Memur	2 yıl
K18	28	Ortaokul	Bekar	İşçi	6 yıl
K19	65	Lisans	Evli	Öğretmen	2 yıl
K20	42	Ortaokul	Evli	İşçi	2 yıl
K21	45	Lise	Evli	Berber	3 yıl
K22	29	İlkokul	Evli	İşçi	3 yıl
K23	62	Lise	Evli	Emekli	12 ay

Veri Toplama Aracı

Fenomenolojik çalışmalarda veri toplama aracı olarak genellikle mülakat kullanılır (Yıldırım & Şimşek, 2016; Creswell, 2020). Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile toplanmıştır. Mülakat soruları hazırlanırken

cezaevinde görev yapan biri cezaevi vaizi, biri psikolog ve biri öğretmen olmak üzere üç uzmanın görüşü alınmıştır. Uzman görüşleri alındıktan sonra, cezaevleri ve zaman konuları üzerinde çalışmaları olan iki akademisyenin incelemesinin ardından sorulara son şekli verilmiştir. Araştırma için Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 28/09/2021 tarihli ve 392 numaralı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Kasım 2021 ve Nisan 2023 tarihleri arasında yapılan görüşmeler, katılımcıların belirlediği bir mekânda veya kendi iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın kapsamı anlatılarak, bilgilerinin gizli tutulacağı ifade edilmiş ve görüşme için onayları alınmıştır. Ortalama 45 dakika süren görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşme formunda katılımcılara, cezaevinde tanımadıkları insanlarla ilk ilişkilerini nasıl kurdukları, insanların hangi özelliklerine dikkat ettikleri, zamanlarını nasıl geçirdikleri, ilişkilerini devam ettirmelerinde hangi unsurların etkili olduğu gibi katılımcıların ilk tanışmaları ve ilişkilerini sürdürme süreçlerini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda verilerin analizi; verileri analiz için hazırlama, verileri kodlama, kodları birleştirerek temalara ulaşma ve son aşamada veriyi tablolar, şekiller ya da tartışma halinde sunmayı içerir (Creswell 2020, s. 182). Bu araştırmada verilerin analizi için, kaydedilen görüşme kayıtları deşifre edilmiş ve MAXQDA nitel veri analiz programına aktarılmıştır. Verilerin kodlanması ve temaların oluşturulması programla yapılmıştır. Veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik çözümlenmesi, örüntü ve temaların tanımlanması ve kodlamaların sistemli bir şekilde tasnif edilmesi yoluyla metnin veri içeriğinin öznel yorumuna dayanan bir analiz türüdür (Hsieh & Shannon, 2005, s. 1279). Araştırmada belirlenen temalar, alt tema ve kodlarla ilişkili şekilde açıklanmış ve yorumlanmıştır. Oluşturulan temalar, katılımcı ifadelerinden alıntı yapılarak desteklenmiştir. Araştırma sonuçları bu açıklama ve yorumlamalar ekseninde ortaya konulmuştur.

İçerik analizindeki amaç, bir veri seti içinde önemli görülen kategori veya temaları belirlemek ve bu kategori/temaların yarattığı sosyal gerçekliğin zengin bir betimlemesini yapmaktır. Verilerin dikkatli bir şekilde hazırlanması, kodlanması ve yorumlanması yoluyla, içerik çözümlenmesinin sonuçları, yeni model ve teorilerin geliştirilmesine katkı sağlayabilir; mevcut kuramları doğrulayabilir veya belirli fenomenlere ilişkin açıklamalar getirebilir (Zhang & Wildemuth, 2009). Araştırmada içerik analiziyle değerlendirilen verilerin, Berger ve Luckmann'ın "Sosyal Gerçekliğin İnşası" kuramlarını doğrulayabileceği ve kurama yeni açıklamalar getirerek katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Bulgular

“Gerçekliğin Sosyal İnşası” fenomenine yönelik araştırma bulguları, “İlk Temas”, “Kaynaşma” ve “Arkadaşlık/Dostluk” temaları altında toplanmıştır. Bu bölümde, araştırma verilerine dayalı olarak oluşturulan kodlama ve temalar, örnek metinler eşliğinde yorumlanmadan sunulmuştur. Böylelikle okuyucuya, oluşturulan kod ve temaların katılımcı ifadelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığını kontrol etme imkânı sağlanmıştır.

1. İlk Temas

Bu temada birbirini hiç tanımayan insanların ilk sosyal ilişkilerini nasıl kurdukları incelenmiştir. Bu tema altında katılımcıların henüz sosyal bir düzenin varlığından bahsedemeyeceğimiz bir ortamda, beraber zaman geçirme zorunluluğu altında gerçekleşen ilk karşılaşmalarında nasıl tavır takındıkları, ilk temaslarını nasıl gerçekleştirdikleri, birbirlerine yaklaşımlarına ya da uzaklaşmalarına neden olan etkenlerin neler olduğu, ilk tanışmalarını nerede, ne zaman ve nasıl gerçekleştirdikleri gibi sosyal eylemi hazırlayan motivasyonları anlaşılmasına çalışılmıştır. Elde edilen verilerle, “Ortak Paydalar”, “Mekân Paylaşımı”, “Düzene Uyuma”, “Gözlem ve İhtiyatlı Davranma”, “Zaman Kıstası”, “Sosyal Ağlar” ve “Bireysel Özellikler” olmak üzere yedi alt tema belirlenmiştir. Tablo 2’de katılımcıların ilk temaslarındaki deneyimlerine ilişkin alt tema ve kodlara yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların “İlk Temas” Temasına İlişkin Deneyimleri

Alt Tema	Kod	Katılımcılar	Örnek Metinler
Ortak Paydalar	İdeolojik yakınlık	K2	<i>“Cezaevinde tanımadığımız insanlarla ilk dönemlerde sollarla beraber daha doğrusu herkesle biz bir arada kaldık. Ama 1984’den sonra bizler ayrılıp tamamen kendi arkadaşlarımızla... beraber yattık. Yani hep aynı ideolojinin insanları olduğu için bir sıkıntı yaşamadık yani.” (K2)</i>
	Ortak faaliyetler	K11, K18, K21, K23	<i>“Daha çok ortak faaliyetlerde tanışma imkânımız olurdu. O</i>

			<i>şekilde tanıştık. Dini faaliyetlere katılanlarla daha yakın ilişkilerimiz olurdu.” (K11)</i>
Ortak paylaşımlar		K6, K8, K12	<i>“Tanımadığımız insanlarla ilişki kurmak, bir şeyler ikram ederek konuşmaya başlanır ve kişiyi tanımaya yönelik sorular sorulur ve kişi kendisini karakterini ortaya koyar.” (K8)</i>
Yardımlaşma		K5, K23	<i>“Gelen parayı topluyorduk... Paralar toplanıyordu... bir yerde havuza birikiyordu... Parası gelmeyen arkadaşlara yardımcı oluyorduk.” (K23)</i>
Mekân Paylaşımı	Mekânsal yakınlık	K15, K20	<i>“Ben gurbet mahkûmu olduğum için geldiğimde kimseyi tanıımıyordum. Kimseyle de samimiyet kurmadım zaten. Sadece yan ranzada yatan biriyle İbrahim diye bir arkadaş, muhabbetim oluyordu.” (K15)</i>
Zorunlu birliktelikler		K10, K14, K19, K20, K23	<i>“Dışardaki arkadaşlık kurma şeyi içerdeki farklı, şimdi dışarda... seçim çeşidi, seçenek çok ben bunu bir daha nerde bi daha görecem, ama orda saat boyunca görüyon aynı insanları. Zorunlu bi birliktelik var, misal, biz orda şunu derdik herkes birbirini sevmek zorunda değil ama saygı gösterebilirsin. Sen ona saygı</i>

			<i>gösterirsen o sana saygı gösterirse zaten bi şey olmaz, kimse kimseyle zıtlaşmaz.” (K20)</i>
Düzene Uyma	Kurallara dayalı ilişkiler	K4, K13, K15	<i>“Cezaevi dışardan çok farklı bir yer. Dışardaki arkadaşlıklar cezaevinde olmuyor. İlk girdiğimde bana zaten yerimi gösterdiler, ne yapmam gerektiğini nasıl davranmam gerektiğini anlattılar... Kimsenin işine karışmazsan, kurallara uyarsan sıkıntı yaşamazsın. Yoksa çok sıkıntı çekersin.” (K13)</i>
Gözlem ve İhtiyatlı Davranma	Seçicilik	K3, K17, K20	<i>“Esrar satanlarla, şunlarla bunlarla arkadaşlık yapmamaya veyahut da konuşmamaya çok dikkat ettim. Çok bir arkadaş ortamım olmadı yani.” (K3)</i>
	Mesafeli yaklaşma	K1, K2, K5, K6, K13, K15, K20	<i>“Cezaevinde kimin ne olduğu belli değildir. Adama iyi dersin kötü çıkar, kötü dersin iyi çıkar, belli olmaz yani. Onun için ben herkese mesafeli yaklaşıyordum.” (K1)</i>
	Menfaat bekleyenlerden kaçınma	K6, K20	<i>“Zaten içerde paran varsa dostun vardır. Paran yoksa dostun da kalmaz etrafında... Herkes menfaatinin peşindedir anlayacağın.” (K6)</i>
	Samimiyet testi	K1	<i>“İçerde dine yönelenler vardı. Namaza</i>

Zaman-Mekân ve Din İlişkisi Bağlamında Tanış Olmayanların Sosyolojisinde
Gerçekliğin Sosyal İnşası

Zaman Kıtası			<i>başlayanlar vardı. Bunların da niye namaz kıldığını, niye Kur'an okuduğunu bilemezsin... Zaman geçtikçe anlarsın adamın gerçek niyetini..." (K1)</i>
	Müşterek zamanlar	K19	<i>"...Ancak boş zamanlarımız dediğimiz o serbest zamanlarımızda hobileri olan hobileriyle meşgul olurdu. Hobileri olmayan sohbet etme ihtiyacı duyanlar oturur sohbet ederdi. O zamanlar tanışma mevzusu daha bi kolay oluyordu..." (K19)</i>
Sosyal Ağlar	Ortak tanıdıklar	K5, K7, K16, K18, K21	<i>"Geçmiş olsun, diye söze başladık. Dışardan tanıdıkların tanıdıkları sayesinde bağlantı kurardık. Ortak tanıdıklar sayesinde arkadaşlık ilişkilerimiz başladı." (K7)</i>
	Kefillik	K1, K13, K18, K22	<i>"Samimiyet ancak daha önceden tanıdığın biri varsa onunla ya da onun tanıştırdığı kefil olduğu biriyle olur." (K13)</i>
Bireysel Özellikler	Dışa dönüklük	K9, K20	<i>"İnsanlarla diyalog kurmada sıkıntı yaşamazdım. Her şekilde konuşacak bir konu bulurdum." (K9)</i>
	İçe kapanıklık	K19, K20	<i>"İçerde tabi tanımadığımız insanlar oldu. Bu insanları tanımak da istedik. Onların izin verdiği ölçüde tanıyabildik onları. Yani onlar sana ne</i>

kadar açılıyorsa senin onu o kadar tanıma şansın oluyor. İçi kapalı bir kutuysa kendini açmıyorsa zaten onunla sadece yüzeysel olarak... muhataplığımız oluyor.” (K19)

Katılımcıların tanımadığı insanlarla ilk temas deneyimleri, yedi alt tema altında toplanmıştır. Katılımcıların en çok içerik belirttiği tema “Gözlem ve İhtiyatlı Davranma” teması olmuştur. En çok tekrar eden kod (7) ise “Mesafeli yaklaşma” kodu olmuştur.

“Ortak Paydalar” teması altında en çok tekrar eden (4) kod, “Ortak faaliyetler” kodu olmuştur. “Mekân Paylaşımı” teması altında en çok tekrar eden (5) “Zorunlu birliktelikler” kodu olmuştur. “Düzene Uyuma” teması altında “Kurallara dayalı ilişkiler” kodu (3) kez; “Zaman Kıstası” teması altında “Samimiyet testi” ve “Müşterek zamanlar” kodları 1’er kez; “Sosyal Ağlar” teması altında en çok tekrar eden (5) kod “Ortak tanıdıklar” kodu olmuştur. “Bireysel Özellikler” teması altında “Dışa dönüklük” ve “İçer kaparıklık” kodları da 2’şer kez tekrar etmiştir.

2. Kaynaşma

Bu temada, katılımcıların ilk temaslarının ardından karşılıklı ve anlamlı ilişkileri nasıl ürettikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. “Kaynaşma” teması altında “Bağlantı” alt teması oluşturulmuştur. Tablo 3’te katılımcıların deneyimleri paylaşılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların “Kaynaşma” Temasına İlişkin Deneyimleri

Alt Tema	Kod	Katılımcılar	Örnek Metinler
Bağlantı	Tanışıklık	K2, K6, K11, K13, K18, K19, K23	<i>“Genellikle önceden tanıdığınız insanlarla arkadaşlık kurarsınız. Yoksa sonradan tanıdığınız kişilerle arkadaşlık dostluk olmaz.” (K6)</i>
	Dindarlık ve güven	K1, K17, K20	<i>“Ha gerçekten samimi olanlar da vardı. Onlara bizim de saygımız sonsuzdu. Samimiyetle tövbe eden, dine</i>

yönelen arkadaşlarımız oldu. Bu insanlara herkes güvenir zaten koğuştta. Bir kişinin cenazesi olduğunda Kur'an okur, namaz kıldırır, garibanlara yardım toplardı. Herkes de o kişiyi bilir güvenirdi. Ha bu adamdan bana zarar gelmez dersin, oturursun konuşursun, dardını paylaşırsın, arkadaşlık kurarsın.” (K1)

Katılımcılar, “Kaynaşma” temasını, birbirleriyle bağ kurarak yakınlaşmaya başladıkları “Bağlantı” alt teması ile deneyimlemiştir. Bu tema altında en çok tekrar eden (7) kod “Tanışıklık” kodu olmuştur. “Dindarlık ve güven” kodu ise 3 kez tekrarlanmıştır.

3. Arkadaşlık / Dostluk

Bu temada, katılımcıların birbirleriyle yakınlaşmaya başlayarak samimi ilişkileri nasıl kurdukları ve bu ilişkilerini devam ettirme motivasyonları anlaşılmaya çalışılmıştır. Tablo 4’te katılımcı deneyimlerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların “Arkadaşlık/Dostluk” Temasına İlişkin Deneyimleri

Alt Tema	Kod	Katılımcılar	Örnek Metinler
Samimiyet	Yakın ilişkiler kurma	K1, K12, K16, K17, K20	<i>“Yine de arkadaşlık kurduğlarımız vardı. Yemek ortaklarım vardı. Onlarla samimi olmuştum. Beraber yiyip içiyorsun sonuçta aranda bir muhabbet geliyor ister istemez.” (K1)</i> <i>“Tanımadığın insanlarla arkadaşlıklar dostluklar ya işte işin içine maneviyat girdi mi dostluklar biraz daha samimi oluyor. Çünkü karşılıksız oluyor.” (K17)</i>

Eski dostlar	K1, K4, K6, K13, K20	<i>“Dostum diyeceğın insan üç beş tanedir zaten onlar da önceden tanıdığın kişilerdir.” (K4)</i>
--------------	-------------------------	--

Katılımcılar, “Arkadaşlık/Dostluk” temasını, daha içten ilişkilerin geliştiğı “Samimiyet” alt teması ile deneyimlemiştir. Bu tema altında “Yakın ilişkiler kurma” ve “Eski dostlar” kodları 5’er kez tekrar etmiştir.

4. Tartışma ve Yorum

Bu bölümde, katılımcı deneyimlerine ilişkin bulguların nasıl tartışılacağı ve yorumlanacağı hakkında genel bir çerçeve belirledikten sonra, araştırma sürecinde oluşturulan temalar, başlıklar halinde tartışılmış ve yorumlanmıştır.

İnsanlar, birbirlerini hiç tanımayan olsa da bir arada kaldıkları süre içinde birtakım etkileşimlere girebilmektedir. Aynı mekânda bir araya gelen insanların etkileşim düzeyi, birlikte kalınan süreye bağlı olarak gelişmekte ve sosyal eylemi oluşturan ilişkilerin temeli atılmaktadır. Tanış olmayanların sosyolojisi olarak tanımlayabileceğimiz böylesi bir durumun analizi ile Berger ve Luckmann’ın kuramlarını oluştururken nasıl bir yol izledikleri anlaşılmalıya çalışılmıştır. Zira Berger ve Luckmann (2018) insanların toplumu inşa etme potansiyellerine değinerek insanların anlamlı ilişkiler kurabilme potansiyelinden bahsetmişlerdir. Peki ya, insanlar ötekilerle nasıl anlamlı ilişkiler kurmaktadır? bunun süreçleri nelerdir? gibi soruların yanıtları ise Berger ve Luckmann’ın kuramlarında belirgin değildir. Bu hususta Hamilton (1977, s. 138-139), Berger ve Luckmann’ı, tahlillerine toplumsal düzeni verili kabul ederek başladıkları ve kendilerini sadece bu düzenin nasıl sürdürüldüğü meselesini tartışmakla sınırlandırdıkları için eleştirmiştir. Bu nedenle, kuramda bir eksiklik olarak görülen bu eleştirilere cevap verebilmek, gerçekten de sosyal bir düzenin nasıl mümkün olabileceğini en temelinden anlayabilmek ve kurama bir katkı sunabilmek amacıyla birbirlerini hiç tanımayan insanların zorunlu olarak bir araya getirildiği cezaevlerinde sosyal gerçekliğin nasıl kurulduğunun aşamaları tartışılmıştır.

Burada sorulması gereken soru, verili olmayan bir sosyal gerçekliğin mümkün olup olamayacağıdır. Zira her insan, verili bir sosyal dünyanın gerçekliği içine doğar. Bu bakımdan her insanı nesnelleşmiş bir dünyanın sosyal gerçekliği karşılar. Yani insanları, sosyal gerçekliğin nesnelleşen yönünden azade düşünmek imkânsız gibidir. Berger ve Luckmann’ın sosyal gerçekliğin nasıl ortaya çıktığına dair açıklamalarına baktığımızda ise onların sosyal gerçekliğin

ortaya çıkışını kurumsallaşmanın başlamasıyla açıklamaya çalıştıklarını görürüz. Anne ve baba tipleri üzerinden örnekler veren Berger ve Luckmann, anne ve babanın tanışıp kendi kimliklerini birbirleri üzerinden tekrar inşa etmelerinin ardından davranış biçimlerini çocuklarına aktarmalarıyla kurumsallaşmanın başladığını belirtirler. Ailenin üçüncü bir ferdi olan çocuk için sosyal gerçekliğe dair aktarılan bu bilgiler, dışsal bir bilgi olarak kurumlaşmayı oluşturur. Kurumsallaşmanın gerçekleşmesiyle sonraki nesle aktarılan bu bilgiler ise artık dışsaldır ve zaman geçtikçe insanın dışında nesnel bir gerçeklik oluşturur (Berger & Luckmann, 2018, s. 84- 99).

Berger ve Luckmann'ın dışsallaşma sürecini anne ve baba rolleri üzerinden verdiği örneklerle açıklamaları, üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira insan, dünyaya geldiği andan itibaren başkalarının bakımına ihtiyaç duyan bir varlıktır. Dolayısıyla dışsallaşma süreci kendi ihtiyaçlarını giderebilecek yetişkin bir kadın ve erkeğin kurduğu etkileşimlerle ürettiği bilgileri kendilerinden sonraki kuşaklara aktarmalarıyla gerçekleşmektedir. Bilgilerin aktarımıyla oluşan birikim, dışsallaşarak nesnelleşmekte ve sonraki kuşaklar nesnelleşmiş bir dünyanın içine doğmaktadırlar. Berger ve Luckmann'ın kuramları bu yönüyle eleştiri konusu olmuştur. Çünkü bu durumda sosyal gerçeklik, verili bir sosyal dünya olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda onların bu varsayımları, dini kaynaklardan esinlenilmiş gibi durmaktadır.

Toplumun kuruluşu ya da nasıl mümkün olduğu hakkında oluşturulabilecek ikinci senaryo ise gruplar ya da topluluklar halinde yaşayan insanların karşılaşmaları şeklinde gerçekleşebilir. Bu senaryoda birbirlerini tanımayan insan gruplarının karşılaşmaları halinde çatışma, uyum, dayanışma ya da bilgilerin aktarımı şeklinde etkileşimlerin yaşanması varsayılabilir. Bu tür etkileşimler yoluyla da insanlar yeni bir sosyal düzen inşa edebilirler. Olası üçüncü bir senaryo ise bir insan topluluğuna daha az sayıda insanın ya da insan gruplarının dâhil olması şeklinde gerçekleşebilir. Bu durumda ise kurulu bir sosyal düzenle karşılaşan insanların kurduğu etkileşimlerle kendi sosyal gerçekliklerini nasıl inşa ettikleri sorgulanmalıdır. Araştırma sürecinde tartışılacak olan konu ise bu inşa sürecinin nasıl gerçekleştiğidir. Yani birbirini hiç tanımayan insanların farklı şekillerde bir araya geldiklerinde, ürettikleri öznel anlamların nasıl olup da nesnel bir gerçeklik haline aldığıdır. O halde sosyal gerçekliğin nasıl inşa edildiğini anlamak için birbirini hiç tanımayan insanların tanışarak kendi kimlikleri üzerinden yeni bir sosyal gerçekliği inşa ediş süreçleri analiz edilmelidir. Bunun için belki yeni bir yerleşim yerindeki insanların, yeni bir okula başlayan öğrencilerin, yeni bir apartmana taşınan komşuların ilişki kurma biçimleri incelenebileceği gibi eski bir mahalleye yeni taşınan birinin, köklü bir okula yeni başlayan bir öğrencinin ya da komşuluk ilişkileri devam eden bir apartmana yeni taşınan bir komşunun ilişki

kurma biçimleri de incelenebilir. Böylece insanların hem ilk elden bir sosyal gerçekliği hem de kurulu bir sosyal düzenle karşılaştıklarında yeni bir sosyal gerçekliği nasıl inşa ettikleri analiz edilebilir. Ancak zaman açısından büyük kısıtları olan bu yol yerine, total kurumlar üzerinden de sosyal gerçekliğin inşa edilmiş biçimleri analiz edilebilir. Bunun için hastaneler, yaşlı bakım evleri, askeri kurumlar ya da cezaevleri bu koşulları sağlayan total kurumlar arasında sayılabilir. Bu kurumlar içinde cezaevleri, onlarca hatta yüzlerce insanın kapılar üzerlerine kapatıldığında resmi otoritenin belirlediği davranış kodlarından azade bir şekilde kendi aralarında bir yaşam dünyası inşa ettikleri bir mekândır.

Cezaevleri, Goffman'ın (2016, s. 11) total kurum olarak nitelendirdiği yapılardan biridir. Goffman, total kurumaları, toplumdan uzunca bir süreliğine koparılmış bireylerin, kurumun belirlediği kurallar çerçevesinde resmi olarak düzenlenmiş bir hayat döngüsünü sürdürdükleri, bir ikametgâh, bir çalışma yeri olarak tanımlar. Total kurumlarda olan kişilerin önceki hayatlarıyla ilişkileri kesilir ve önceki hayatlarındaki tüm sosyal ilişkileri geride kalır (Goffman, 2016, s. 24). Bu yüzden burada yeni bir yaşam inşa edilmelidir.

Araştırma kapsamında resmi otoritenin belirlediği mekâna özgü davranış kodları dikkate alınmamış; insanların birbirleriyle olan gayri resmi etkileşimleri ele alınmıştır. Bu ilişkiler yoluyla insanların ürettikleri öznel anlamların nasıl dışsallaşarak nesnelleştiği ve bir sosyal düzen oluşturduğu tartışılmıştır. Araştırma bulgularına göre, cezaevlerinde üç uğrak üzerinden yeni bir yaşam dünyası inşa edilmiştir. Bunlar: "İlk Temas", "Kaynaşma" ve "Arkadaşlık/Dostluk" uğraklarıdır.

4.1. İlk Temas

"İlk Temas" uğrağında "Gözlem ve İhtiyatlı Davranma", "Sosyal Ağlar", "Ortak Paydalar" ve "Mekân Paylaşımı" alt temalarının ilk bakışta ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, zorunlu birlikteliklerin yaşandığı yeni bir mekânı paylaşan insanlar, birbirlerini ilk etapta gözlemlemekte ve birbirlerine karşı mesafeli durmaktadır. Çünkü burada insanlar birbirlerine yabancıdır ve katılımcıların ifadesiyle "kimin ne olduğu belli değildir." Daha önce deneyimlemedikleri yeni bir dünyaya giren insanlara bu yeni yaşam dünyasının aktörleri yabancı gelmektedir. Bu bakımdan Simmel'in "yabancı" tipolojisi akıllara gelmektedir. Simmel, 'e (2015) göre yabancı, kendisiyle mesafeli ilişki kurulması gereken kişidir. Buradaki asıl sorun, kendileriyle mesafeli ilişki kurulması gereken yabancılarla bu belirsizlik, tedirginlik ve korku halinde nasıl yaşanacağıdır. Bu durumdan hızlı bir çıkış yolu olarak bireylerin "Sosyal Ağlar"a başvurduğu görülmektedir. Bireyler, bozulan sosyal düzenlerini tesis etmek ve belirsizliğin yarattığı güvensizlik hissiyatını gidermek için tanıdık birilerini aramakta, tanıdık

birilerini görenler onlarla hemen sohbete başlamaktadır. Burada, Garfinkel'in (2015) sahneyi bozma deneyinde olduğu gibi insanların sahnelerinin bozulmasıyla oluşan kaosa düzen getirmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu düzenin kurulması ise geçmiş deneyimi olanlar için nispeten daha kolayken; yeni gelenler için durum çok da kolay görünmemektedir. Katılımcılardan (K20), bu durumu şöyle aktarmaktadır:

“...Böyle bak çok çeşit çeşit insan var, orda şimdi aynı suçtan yatmış insanlar var, hemşericilikten ziyade, misal, ilk içeriye girdiğinde aşağıda böyle uzun bi koridor var, mahkûmların gelme günleri belli ya, o koridora inerler bi çok mahkûm, bi de ordakilerin bi çoğu sürekli girmiş çıkmış, arkadaşlıkları orda başlıyor. Askeriyede şöyle bi şey vardır ya, “toprağım, toprağım” orda da daha önce beraber birbirleriyle yatmış mahkûmlar arar birbirlerini. İşte ben burda şaşırımdı. Ben diyom ki hani herkesi kendim gibi bildiğim için yani herkes içeri ilk girişi. Bi baktım ki şöyle işte ben şu senede şurda senle şurda yattıydım, ben şu senede şurda yattıydım, senle şunu aldık, şunu verdik muhabbetleri var, dedim ki bura da onların toplanma merkezi...”

Buraya ait bir geçmişe sahip olanların geçmişteki deneyimlerini kullanarak düzenlerini yeniden kurmaya çalıştıkları, bunun yolu olarak da sosyal ağlarını kullandıkları anlaşılmaktadır. Burada, hükümlülerin hemşericilik temeli üzerine yeni bir sosyal ağ kurmaktansa, ortak bir geçmişe dayanan yerleşmiş bir güven duygusuna dayalı ilişkileri tercih ettikleri görülmektedir.

Cezaevine ilk defa gelenler ise başından itibaren buraya ait değillerdir ve sahip oldukları özellikler burada geçerli değildir. Bu yüzden onlar, sahnelerinin bozulmasından daha fazla etkilenmektedir. Tanıdık birileri olmayanlar ne yapacağını bilemez bir halde sadece olan biteni bir kenara çekilip gözlemlemektedir: *“İlk önce uzun süre gözlem yaparsın. Akşama kadar işin gücün yoktur zaten. İnsanları gözlemlersin. Davranışlarını süzersin. Ona göre kendine yakın hissettiklerinle bir muhabbetin olabilir.”* (K15). Cezaevine ilk girenler için gözlem ve duyguların önemli olduğu anlaşılmaktadır. İlk intibain oluşumunda duygular bireyi yönlendirebilmektedir. Başkalarına dair ilk intibalarımız, etkileşimlerimizde potansiyel etkileri bakımından oldukça önemlidir. İlk izlenimin kötü olması halinde, büyük ihtimalle ilişkinin ilerlemesine müsaade edilmez. Bu ilk izlenimlerin süresi mühim değildir, mühim olan etkileşimde olduğumuz kişiye dair doğru ve uygun bir değerlendirme yapabilmektir (Kaypakoğlu, 2010, s.135). Bunun için hükümlülerin uzun süre gözlem yaptığı ve

olumlu duygular hissettiği kişilerle temas kurmayı seçtikleri görülmektedir. Burada, duyguların ilk temasta önemli bir motivasyon kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer motivasyon kaynağı ise duyulardır. İnsanların duyuları vasıtasıyla birbirlerini algılamaları ve bu algıların yarattığı etkiler sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Bir insanın bakışı veya sesinin tonuyla, birlikte aynı ortamı paylaşmakla verdiği duygusal izlenim, bizde beğenme yahut beğenmeme, aşışılma yahut yüceltilme, heyecan yahut sakinlik duyuları uyandırır. Duyusal izlenimlerin gelişmesi, diğer kişiyle ilgili bir bilgi alma aracına dönüşmesiyle beraber o insana ilişkin görülen, duyulan ve hissedilenler anlamlandırılmaya başlanır (Simmel, 2015, s. 221). İnsanların birbirini tanınması için ilk bakışları ve karşı tarafın ses tonu, karşı taraf hakkında bilgi sahibi olmanın aracı olmaktadır. Dolayısıyla ilk temasta duygular ve duyular önemli motivasyon kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk defa girenler aynı zamanda seçici davranmaktadır. Yani temas kuracakları kişileri bazı özelliklerine göre seçmektedirler. Katılımcılardan (K3)'ün örnek ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, kişilerin hal ve hareketleri ve suç türleri seçim yapmalarında önemli belirleyiciler olmaktadır. Bir bakıma burada tali sosyalizasyon süreci yaşayan mahkûmlar, bu sosyalizasyon süreçlerinde seçici olabilmektedir. Berger ve Luckmann'ın (2018, s. 206-218) belirttiği gibi, asli sosyalizasyon sürecinde kişi kendine sunulan gerçekliği sorgulamadan içselleştirdiği halde tali sosyalizasyon sürecinde kişi çoğu gerçekliği daha önce inşa ettiği için seçici davranmaktadır. Tali sosyalizasyonun yaşandığı bu süreçte mahkûmlar, temas kuracakları kişiler için seçici davranmaktadır; ancak kendilerine yaklaşanların nasıl bir niyet taşıdıklarını ise bilememektedir. Bazı mahkûmlar, menfaat beklentisiyle, insanların ekonomik sermayelerinden yararlanmak amacıyla temas kurabilmektedir: "... hani orda birbirlerini koparmaya çalışanlar da oluyor. Zengin biri gelir, paralı biri gelir, oranın eski şeylerinden yanına varıp koparmaya çalışırlar." (K20). Bazı mahkûmların kişisel çıkar sağlama ve kendi ihtiyaçlarını tatmin etme amacıyla temas kurmaya çalıştıkları, ilk gelenlerin ise kendilerine böyle yaklaşanlarla olan temaslarını ihtiyatlı şekilde gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan cezaevinde kalan mahkûmların da kendi sosyal düzenlerini kurarak cezaevi yaşantısına uyum sağladıkları bir sosyal düzenleri vardır. Nitekim mahkûmlar, koşullara dağıtıldıktan sonra bu kurulu düzenle karşılaşır. Kendilerine ne yapacakları, nasıl davranacakları anlatılır, kurallara uymaları istenir ve uymamaları halinde karşılaşacakları yaptırımlar anlatılır: "...Yatacağın yer gösterilir. Sonra geçmiş olsun, Allah kurtarsın der ayrılırlar. Cezaevinde kurallara uymak önemlidir. Eğer uymazsan ilk hatanda uyarırlar, ikincisinde uyarırlar, üçüncüsünde eline veriler çekpası." (K15). Durkheim (1992, s. 127)

sosyal gerçekliği verili (nesnelleşmiş) olarak kabul eder ve bireyin kolektif bilince uygun davranışlar sergilemediğinde sert müeyyidelerle karşılaşacağını belirtir. Burada mahkûmlar, nesnelleşmiş bir sosyal yapıyla yüz yüze gelmişlerdir. Bu sosyal düzen, hali hazırda cezaevinde bulunan mahkûmların kendilerinden öncekilerden devraldıkları bilgi stokları üzerine kendi yapıp etmelerini de katarak inşa ettikleri bir düzendir. Schutz (2020) açısından bilgi stoku, sosyokültürel yapının inşa ettiği ve üyelerine aktarmış olduğu ortak duyuları yansıtan hazır gündelik yaşam bilgisidir. Bu, deyim yerindeyse cezaevi kültürünün kendisidir. Burada bulunanlar cezaevi kültürüne sahip oldukları için bu kültürün hali hazırdaki temsilcileri bir bakıma buranın yerleşik unsurları yani yerlileridir. Bu haliyle cezaevinin merkezinde konumlanmışlardır. Cezaevinin yerlileri, kuralları devam ettiren ve yeni kurallar koyan olmakla aynı zamanda otoritenin de temsilcileridir. Böylece düzenin oluşmasını sağlarlar. Rollerin kuşaktan kuşağa aktarılacak bir geleneğin yaratılması, topluluk mensuplarının karşılıklı olarak kendilerinden beklenen rollerinin bilinebilir olmasına, böylelikle düzenin oluşmasına uygun ortamı sağlamaktadır (Berger & Luckmann, 2018, s. 111-112). Katılımcılardan otoriteyi temsil eden ve yerlilerden biri olan (K4)'ün ifadeleri içindeki düzeni özetler niteliktedir:

“Koğuştaki herkesi tanırdım zaten. Herkesin sorunu sıkıntısı bize yansıdığı için herkesle bir şekilde muhabbetimiz oluyordu. Ama bu dostluk kurma anlamında değil tabi. Dostum diyeceğün insan üç beş tanedir zaten onlar da önceden tanıdığın kişilerdir. Kim ne iş yapacak cezaevinde hepsi bellidir zaten. Çay servisini, yemek servisini, temizlik işlerini gençler yapar. Kurallara uyarlırsa sıkıntı olmaz, uymazlarsa bir iki uyarırsın sonra kapıya verirsın. Yani kısımdan dışarı atarsın biz bunu istemiyoruz başka yere versin dersin idareye. Onun için herkes üzerine düşeni yapmak zorundadır cezaevinde. İlişkilerimiz bu şekilde olurdu cezaevinde insanlarla. Yeni gelenler olurdu onlarla da konuşurduk. Geçmiş olsun, Allah kurtarsın derdik. Suçu nedir, neden gelmiş, kimin neyi kimin fesi anlamaya çalışırdık. Cezaevinin kurallarını anlatırdık. Dediğim gibi, kurallara uyarlırsa ne ala, uymazsa güle güle.”

Katılımcılar arasından ilişkilerini kurulu düzene uyarak gerçekleştiren üyeler aynı zamanda bu düzenin meşrulaştırılmasına da katkı sağlamaktadır. Meşrulaştırma, gerekçelendirilen bir bilgiyle ve geçmiş otoritelerin uygulamalı buyruklarıyla gerçekleşmektedir (Berger, 2011, s. 89). Esasında topluluğun üyeleri kurulu (nesnelleşmiş) bir düzenin buyruklarına uymakla kuralları da

meşrulaştırmış olmaktadır. Meşrulaştırılan kurallar yeni gelenler için de geçerli olmakta ve bu durum böyle sürüp gitmektedir. Merkezdekiler, statükonun devamını isterken; yeni gelenlere bu kuralların düzenin bozulmaması için gerekli olduğu anlatılmaktadır. Buyruklara itaat eden üyeler otoriteye boyun eğmekte, bir bakıma onların egemenliğini meşrulaştırmaktadır. Böylece gücü elinde bulunduranlarla güce boyun eğenler arasında güç ve iktidar ilişkisi de gün yüzüne çıkmaktadır.

Katılımcıların mevcut düzenle ilişki tarzları incelendiğinde ilk ilişki tarzı olarak mevcut düzene uyanlar göze çarpmaktadır. Bu kişilerin dışlanma, baskıya maruz kalma, istenmeyen adam ilan edilme gibi yaptırımlara uğramamak için düzene uydukları anlaşılmaktadır. Burada merkezde bulunanların geçmişten gelen güçlü sosyal ağlara sahip oldukları, yeni gelenlerin ise bu sosyal ağlardan yoksun oldukları görülmektedir. Zira cezaevi kültürüne sahip olanlar, ilk andan itibaren eski dostlarını aramaya başlamakta ve onlarla kuracakları bağla bir an önce merkezde konumlanmak istemektedirler. Cezaevinde güçlü sosyal ağlara sahip olmak, merkeze konumlanmanın ve gücü elinde bulundurmanın anahtarı gibi görünmektedir. Bourdieu'nun terimiyle söylemek gerekirse, bu sosyal sermayedir ve sosyal sermaye, cezaevinin geçer akçesidir. Bourdieu, sosyal sermayeyi, bir kişinin veya topluluğun; daimi ilişki ağına, bir dereceye kadar kurmuş müsterek tanımlar ve tanınmalara sahip olmasıyla kazandığı gerçek ya da muhtemel kaynakların toplamı olarak tarif eder. Başka bir deyişle sosyal sermaye, böyle bir ilişki ağının harekete geçirdiği güç ve sermayelerin tamamıdır. Sosyal sermaye, sosyal bağlantılardan oluşmakta, belli koşullar altında maddi sermayeye çevrilebilmekte ve bir asillik ünvanı olarak kurumsallaştırılabilmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 108; Bourdieu, 2010, s. 49). Nitekim cezaevinde kısım sorumlusu, kısım sorumlusu yardımcısı, koğuş sorumlusu gibi mahkûmların kendi aralarında oluşturduğu ünvanlar bulunmaktadır. Bu bakımdan güçlü sosyal ağlara sahip olmak, cezaevinde bir üstünlük kaynağı olarak merkezde yer alanların imtiyazlarını sürdürmek için ellerinde bulundurduğu bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu güç karşısında itaat etmekten başka çaresi olmayan yeni gelenler, yaptırımlara maruz kalmamak için temaslarını kurallara dayalı olarak gerçekleştirmektedir. Bazıları da bu durumu kabullenmiş görünmektedir.

Katılımcıların mevcut düzenle ikinci ilişki tarzı, mevcut düzeni beğenmeyenlerin ilişki tarzıdır. Bunlar, mevcut düzeni beğenmeyen; ancak bunu değiştirebilecek sosyal ağlara da sahip olmayanlardır. Bu kişilerin cezaevindeki eski mahkûmlarla mümkün olduğunca az temas kurmaya çalıştıkları ve kendilerine alternatif ilişki ağları oluşturabilmek için farklı mekânları tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Yani ortamdan uzaklaşmaya, mekânı değiştirerek temas

sıklığını azaltmaya çalışmaktadırlar: “...Şöyle bakıyorum ağzından bi ton küfür, o ona şaka el hareketi bilmem ne, baktığımda o gibi insanlardan ben uzak durdum. Onun için ben kendimi mescide attım... benim gibi olanlar direkt kendini mescide atıyor zaten...” (K20). Mescit, yeni gelenlerin ve mevcut düzenden uzak durmak isteyenlerin bir kaçış yeri, sığınağı haline gelmektedir. Bu alternatif mekân yeni etkileşimlerin, sosyal ilişkilerin ve faaliyetlerin gerçekleştirileceği bir yer olarak sosyal bir muhteva kazanmakta; böylelikle mescit, bir ibadet mekânı olmanın yanı sıra kendine yüklenen bu yeni anlamlarla adeta yeniden üretilmektedir. Lefebvre (2014), mekânın sosyal anlamlara ve değerlere dayalı olarak, mekânsal algıları ve pratikleri belirleyen bir sosyal ürün olduğunu belirtmiştir. Mahkûmların sığınak anlamı yükledikleri mescit, benzer amaçlarla oraya gelenlerin bir buluşma, tanışma ve sohbet mekânı olarak farklı pratiklerin gerçekleştiği bir mekâna dönüşmekte; böylece mekân yeniden üretilmektedir.

Katılımcıların mevcut düzenle üçüncü ilişki tarzı ise güçlü bir sosyal sermayeye sahip olan, mevcut düzeni de beğenmeyen; ancak düzeni değiştirebilecek kadar da güçlü olmayan kişilerin düzenle olan ilişkileridir. Bu kişiler, otoriteyle ilk temaslarını uzlaşma yoluna giderek kurmuştur:

“Koğuşa ilk girdiğimde beni kısım sorumlusunun yanına götürdüler. “Kısım sorumlusu üst ranzada özenle döşenmiş bir yerde oturuyordu. Bana da oturmam için küçük bir tabure getirdiler. Buraya otur dediler. Oturdum. Kısım sorumlusu yukardan bana bakarak uymam gereken kuralları anlatmaya başladı. Burada akıllı uslu olursan, kurallara uyarsan sıkıntı çıkmaz, yok eğer uymazsan ben sana sıkıntı olurum gibi laflar etmeye başladı. Zaten o yukarda oturarak bana tepeden bakıyordu. Yani beni küçümsüyordu. Beni ezmeye çalıştığını anladım.”

Katılımcı, sonucun nereye gideceğini tahmin ettiğinden konuşmayı bölerek araya girmiş ve durumu kendi lehine döndürmeye çalışmıştır. Kısım sorumlusu ile (K17) arasındaki konuşmalar şöyle devam etmiştir:

“Ben cezaevinin kurallarını biliyorum”

“Nasıl yani”

“İlk defa girmiyorum buraya, daha önce girip çıkmışlığım var. -Aslında yok ama girip çıkan arkadaşlardan dinlediğim hikâyeler var, bir de nezarethanede yatmışlığım var o kadar. Ama beni

ezmesini engellemek için öyle konuşuyorum. Konuşmaya devam ettim.”

“Buraya yabancı değilim, cezaevi kültürünü de iyi bilirim. Hem ben teşkilat başkanıyım. -Böyle deyince adam birden irkildi, haa dedi, oturuşunu düzelterek daha yumuşak konuşmaya başladı bu sefer”

“Ya başkanım kusura bakma, buraya ilk gelenler buranın yabancıları oluyor. Nasıl davranması gerektiğini bilmiyorlar. Onun için biz de buranın kurallarını anlatıyoruz ki ilerde sıkıntı çıkmasın”

“Önemli değil”

“Bizim de burda bir düzenimiz var sonuçta”

“Biliyorum. -Bizim düzenimizi bozma demek istiyor aslında bana. -Benim niyetim sessiz sakin cezamı yatıp çıkmak. Kimseyle işim olmaz benim”

“Bizim düzenimize karışmazsan, kimse de sana burda karışmaz”

“Valla benim zaten öyle bir niyetim yok. Ama siz bana karışmazsanız ben de size karışmam. -Ondan sonra geçmiş olsun dediler, yerimi gösterdiler, bir daha bana da bana karışmadılar”

Konuşmanın başlangıcında otoriteyi temsil eden kısım sorumlusu, kendisini mekân olarak daha üst bir yerde konumlandırarak muhatabına hiyerarşik düzendeki yerini belirten bir mesaj göndermiştir. Muhatabını ise küçük bir tabureye oturttarak onun konumunu belirtmiş, böylece hâkimiyetin kendinde olduğu mesajını daha güçlü bir şekilde karşı tarafa iletmıştır. Mekânsal konumlanma, iletişimdeki güç dengelerini göstermek ve karşı tarafın benliğini aşağılayarak savunma mekanizmalarını boşa çıkarmak için oldukça iyi ayarlanmış gibi görünmektedir. Ancak (K17)'nin güçlü bir sosyal sermayeye sahip olduğu ilk başta hesaba katılmamıştır. Katılımcı, kendi sosyal sermayesini açıkladıktan sonra konuşmanın seyri değişmiştir. Esasında (K17), dışarda güçlü bir sosyal sermayeye sahipken; içerde bu kadar güçlü sosyal ağlara sahip değildir. Katılımcı, otoriteyi değiştirebilecek güce sahip olmadığını farkındadır. Kısım sorumlusu da bu durumun farkındadır ama otoritesinin sarsılmasını istemediği için (K17)'nin başkaldırı niteliğindeki bu çıkışlarını ılımlı bir tavırla karşılamıştır. Konuşmanın başlarında zımni olan bu anlamlar, konuşmanın

ilerleyen bölümlerinde açıkça ifade edilmiş ve iki taraf da uzlaşma yolunu seçmiştir. Katılımcı, sahip olduğu sosyal sermaye sayesinde otoriteyle kurduğu ilk temasın ardından özerkliğini kazanmıştır.

“Sosyal Ağlar” alt teması, cezaevindeki mevcut sosyal ağlar da göz önünde bulundurularak içeriği gereği “Düzene Uyuma” alt teması ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu temalar altında katılımcılar üç farklı şekilde otoriteyle ilk temaslarını gerçekleştirmiştir: (1) itaat, (2) kaçınma ve (3) başkaldırma. İtaat yolunu seçenler, sosyal sermayeden yoksun olmakla beraber düzene uygun yaşamının kendileri için daha iyi olacağı kanaatini taşımaktadır. Bu nedenle temaslarını kurallar çerçevesinde gerçekleştirmektedirler. Kaçınmayı tercih edenler, düzenden hoşnut olmamakla birlikte onu değiştirebilecek sosyal ağlardan da yoksundurlar. Bu yüzden otoriteyle temaslarını azaltacak alternatif mekânlarda yeni ilişkiler kurma arayışı içindedirler. Başkaldırma yolunu seçenler ise kendilerine bir serbesti sağlayacak ve benliklerini koruyabilecek sosyal ağlara sahipken; içerde otoriteyle çatışmayı göze alabilecek kadar güçlü sosyal ağlara sahip olmayanlardır. Bunlar, otoriteyle temaslarını uzlaşma zemininde, diğerleriyle temaslarını kendi özerk alanlarında genel kuralları bozmayacak şekilde sürdürmektedir. Netice itibarıyla hepsinin ortak yanı, otoriteyi tanımaları ve düzeni bozmayacak şekilde kurallara uygun yaşamalarıdır.

Sosyal ağlar, hem cezaevinde düzenin kurulması, korunması ve devam etmesi noktasında hem de yeni gelenlerin düzenin temsilcileri ve birbirleriyle olan temaslarının düzenlenmesi konularında özne ve iktidar ilişkilerini oluşturan önemli bir güç kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault (2014, s. 141) için iktidar, esasında, bize “yapmamalısın” diyen kişiyi tarif etmektedir. Özne ise iktidarın şekillendirdiği sosyal ilişkiler içinde bağımlılık ve denetim yoluyla tabi olma ilişkisi üzerinden oluşturulmaktadır (Foucault, 2014, s. 63). Bu bağlamda sosyal ağlar, cezaevinde yapılmaması gerekenleri söyleyen iktidarı ve iktidarın şekillendirdiği sosyal ilişki ağı içinde kendine tabi olan özneleri oluşturan bir güç kaynağı olarak tarif edilebilir. Peki, ama bu sosyal ağlar nasıl ortaya çıkmaktadır? Burada yanıtı aranması gereken en önemli sorulardan biri de budur. Katılımcı ifadelerinden anladığımız kadarıyla sosyal ağlar üç şekilde oluşturulmaktadır. İlki, önceden tanıdıklarla; ikincisi, ortak tanıdıklar yoluyla; üçüncüsü ise tanıdıkların kefil olmasıyla oluşmaktadır: “...dediğim gibi genellikle daha önceden tanıdığın insanların tanıştırdığı ya da ortak tanıdıkların varsa biriyle arkadaşlık kurabilirsin.” (K18). Bu konuda (K22) ise benzer ifadelerde bulunarak arkadaşlıkta kefilliğin önemini vurgulamaktadır: “Ya önceden tanıdığın kişilerle arkadaşlık kurarsın ya da ortak bir tanıdığın olur, o kefil olur onun kefil olduğu kişiyle arkadaş olursun.” Sosyal ağların seçilme şekillerini incelediğimizde, mahkûmların temas kuracakları kişileri seçerken güven duyabilecekleri kişiler olmalarının yanında

ilişkilerinin bozulması durumunda onarıcı, arabulucu ve telafi edici mekanizmaları devreye sokabilecek kişiler olmasını da öncelikli tercih sebebi olarak göz önünde bulundurduklarını söyleyebiliriz. Mahkûmların bir sosyal ağ oluşturma potansiyeli taşıyan bu tercihsel eğilimleri, kendi habituslerini yaratmalarının da temelini oluşturmaktadır. Habitus, bir eğilim olarak tarif edilmekle beraber birleşik bir yaşam tarzında, yani bireyler, alanlar ve uygulamalarla ilgili birleşik bir tercih sırasını ifade eden bütünleştirici bir temeldir. Bu yüzden habitus, bir grubun pratikleriyle varlıklarını bütünleştiren tarz birlikteliğini aktarabilen önemli bir işleve sahiptir (Bourdieu, 2016, s. 22). Tarz birlikteliği üyelerin gruba olan aidiyet hissini ve aralarındaki bağı kuvvetlendirerek grup içinde dayanışmanın da oluşmasını sağlamaktadır. Dayanışma, bir direniş ve güç kaynağı olduğu, dolayısıyla bir amaç etrafında birleşmeyi içerdiği için değerlidir. Dayanışmanın olduğu ortamlar kardeşlik duygularının güçlenmesine de vesile olmaktadır (Marshall, 2005, s. 133). Temas kuracakları kişileri benzer özelliklerine göre ve benzer yöntemlerle seçme eğilimi gösteren mahkûmlar, bir araya gelerek bir sosyal ağın can verici köklerini oluşturmaktadır. Bu kökler üzerinde inşa edilen ilişki ağının üyeleri, yaşam pratikleriyle diğerlerinden ayrılmakta ve kendi tarzlarını yansıtan bütünleşik bir yapıya dönüşmektedir. Dayanışma ve güçlü kardeşlik duygularını pekiştiren bu yapı, üyelerin maddi ve manevi varlıklarını bütünleştirdikleri bir sosyal sermayeye dönüşmektedir. Bu bakımdan habituslar; farklılaşmış olmakla beraber farklılaştırıcıdır. Ayrılmıştır, ayırdır ve ayrımlar oluştururlar (Bourdieu, 2016, s. 21). Öte yandan diğerlerinden ayrılan bu sosyal ağa kimlerin ne şekilde gireceği bellidir. Çünkü bu yapı, üyelerine artık çeşitli fırsatlar ve imtiyazlar sunan bir sosyal sermayeye sahiptir ve girişi belirli şartlara bağlanmıştır. Weber'in kavramlaştırmasıyla bu yapı "kapalı" ilişki özelliği göstermektedir. Weber (2012, s. 153) bir ilişkiyi, öznele manasına ve bağlayıcı kaidelerine göre, belirli kişilerin katılımını kabul etmiyor, kısıtlıyor yahut belirli şartlara tabi kılıyorsa dışardakilere "kapalı" olarak tanımlamaktadır. Aynı şekilde bir grubun üyeleri de dışardan aralarına katılmak isteyenleri sınırlandırıyor ya da katılım için belirli kurallar koyuyorsa bu grup da kapalı ilişki biçimi sergiliyor demektir. Muhtemelen burada da grup, sahip olduğu ayrıcalıkları daha fazla kimseyle, üstelik tamamen yabancı olan kişilerle bölüşmek istemediği için kapalı ilişkiler sergilemektedir. Yani grup çıkarları iktidarı elde etmek için tekelci bir yaklaşım tarzını gerekli kıldığından; dışa kapanma özelliği göstermektedir. Bu ilişki tarzı, cezaevinde sosyal eşitsizlik ve tabakalaşmanın oluşumuna zemin hazırladığı gibi güç ilişkilerini de açığa çıkarmaktadır. Kapalı ilişkiler, sürekli bir rekabet ve çatışma potansiyelini bünyesinde barındırdığı için rakiplerin sayısı arttığında, bir grup, ortak özellikler etrafında birleşerek diğerlerini dışarda tutmaya çalışmaktadır. Giderek bir çıkar grubu hüviyetine bürünen bu yapıda, üyeler, kendi aralarında iş birliği yaparak yabancıların gruba katılmasına müsaade etmemektedir. Grup üyeleri sahip

oldukları sosyal ağları sayesinde seçkin bir yaşam şansı yakalayabilmektedir (Weber, 2012, s. 155). Cezaevindeki bu ilişki tarzını, toplumu sosyal tabakalaşma, eşitsizlikler ve güç ilişkileri çerçevesinde analiz eden Marx'ın bakış açısıyla da değerlendirmek mümkündür. Marx, "bugüne kadarki tüm toplum tarihi bir sınıf mücadelesi tarihidir" (Marx & Engels, 2005, s. 44) derken, üç önemli noktaya temas etmiştir. İlki, ekonomik konumu ya da sınıfı aynı olan kişiler, birlikte hareket etme eğilimi gösterirler. İkincisi, ekonomik sınıflar toplumdaki en önemli gruplardır ve insanlık tarihi bunların tarihinden ibarettir. Üçüncüsü, birbirlerine düşman olan bu sınıflar birbirleriyle çatışma halindedir ve toplumların nasıl geliştiği bu çatışmaların sonucuna göre belirlenir. Toplumu farklı çıkarları olan farklı sosyal topluluklar arasındaki çatışmalar bakımından inceleyen Marx'a göre tarihin itici gücü sınıf çatışmalarıdır ve toplumların gelişme süreci zıtların çatışmasına dayanan diyalektik yasaya göre gerçekleşmektedir (Wallace & Wolf, 2012, s. 110-112). Marx, sınıf kavramına özgül bir tanımlama getirerek onu mülkiyetle olan ilişkisi bakımından ele almıştır. Buna göre sınıf, mülkiyetle ilişkileri birbirlerine benzeyen kişilerden oluşmaktadır: ya mülkiyetleri yoktur ya da sahip oldukları mülk tipi aynıdır (Wallace & Wolf, 2012, s. 130-131). Marx, "kendi başına sınıf" ve "kendi için sınıf" olmak üzere iki tür sınıf ayrımı yapar. Sınıf bilincine ulaşmamış proleter sınıf için "kendi başına sınıf" tanımlaması yaparken; sınıf bilincine sahip olan ve örgütlü bir gruba dönüşen sınıf içinse "kendi için sınıf" tanımlamasını kullanır (Grabb, 1984, s. 53). Marx'ın tanımlamaları ve kavramları ile ifade edecek olursak, cezaevinde kendi gücünün farkına vararak örgütlü bir yapıya dönüşen sosyal sermaye sahiplerinin oluşturduğu sınıf, "kendi için sınıf" olarak nitelendirilebilir. Bu sınıf, sahip olduğu ayrıcalıklarıyla otorite sahibi olurken; dışardakilerle çıkarları uyuşmadığı için karşı karşıya gelmekte ve çatışma doğal olarak kaçınılmaz olmaktadır. Marx'ın çatışma kuramına göre açıklarsak cezaevinde otoriteye maruz kalanlar ile otoriteye kafa tutanlar, mevcut otoriteyle karşı karşıyadır ve aralarında sürekli bir çatışma vardır. Daha önce katılımcı (K17) örneğinde gördüğümüz gibi kafa tutma biçiminde açığa çıkan bu çatışma, "Mekân Paylaşımı" teması altında daha görünür olmaktadır.

"Mekân Paylaşımı" alt teması araştırmada en çok içerik belirtilen temalardan biri olmuştur. Aynı mekânı zorunlu olarak paylaşmak durumunda olan karşıt görüşlü mahkûmlar, ilk temaslarını çatışma şeklinde gerçekleştirmektedir: "*Birlikteydik ve çok kavgalar çıktı aramızda... Aramızda solcular da var, silah kaçakçıları da var, döviz kaçakçıları da var... Yani çok ciddi bunaltıcı kavgalar oldu.*" (K10). Bir diğer katılımcı ise yaşanan çatışmaları şöyle aktarmaktadır:

"Cezaevinde tanımadığımız insanlar tabii ki çoktu. Çünkü cezaevinin bir mantığı vardı o zamanki ihtilalin bir mantığı vardı, nedir? Sağı solu ve adli suçları bir arada tutma

mantığı vardı ve onu sloganlaştırmışlardı: karıştır barıştır. Güya bizi barıştıracaklardı. Biz hiçbir zaman barışık olmadık.” (K19).

Anlaşılabacağı üzere çatışma, sınıf bilinci gelişmiş “kendi için sınıflar” arasında yaşanmaktadır. Burada gerçekleşen çatışmayı, zıt kimliklerin, paylaştıkları mekânda kendi koşullarını ve çıkarlarını geçerli kılmak için giriştikleri bir egemenlik mücadelesi olarak görmemiz mümkündür. Devrimci ve muhafazakâr ideolojiye sahip mahkûmların giriştiği bu mücadele, kaçınılmaz olarak çatışmayı doğurmaktadır. Çatışmalar bazen ortak müştereklerde uzlaşmayla sonuçlansa da sürekli devam etmektedir:

“...bazı insani değerlerimiz veya insani hasletlerimiz...vardı. ...onlar da işkence görüyordu, biz de işkence görüyorduk. İşkenceden çıkıp gelmiş bir insan gördüğümüzde bizde ilaç varsa onlara veriyorduk. Onlarda ilaç varsa bize veriyorlardı. Yani cezaevi içersinde bir insanı kaybetmemek gerektiği fikrine ulaştık... kavganın bize bir fayda getirmeyeceğini de içerde idrak ettik. O zaman zoraki bir sulh anlaşması, gizli bir sulh anlaşmasıyla cezaevi hayatımızı devam ettirdik yani.” (K19).

İnsani hasletlerde ortaya çıkan uzlaşma, kendi yaşam koşullarını geçerli kılma noktasında tekrar çatışmaya dönüşmektedir:

“Saz çalıyorlar, ... Dere dere kızıl dere diye türküler, ...efendim namazı da biz cemaatle kılıyorruz... Dedim ki N. Bey, büyüklüğü için, ona vardım. Dört dakika dedim, şu farzi kılana kadar arkadaşlar sazi keserlerse dedim, ondan sonra siz çalın biz de dinliyek dedim, ...Ondan sonra onların gözüne baktı, tamam tamam dedi H. Bey dedi. Geldik biz namaza durduk, ...Daha birinci rekâta yine tıngırtı başladı, yüksek sesle, oy dere kızıl dere diye, namazı zor bitirdik. Namazı da farzin selamını verdikten sonra aramızda daha tahammülü az olan arkadaşlarımız var ya celaletli, lan Allahsızlar dedi bi namaz da mı kıldırımıycaksınız dedi, yürüyün Allah Allah. Biz kırk kişiyiz onlar altmışar kişi kavgaya geldik.” (K10).

Burada, ideolojik motivasyonla yaşanan çatışma, bir anlaşmayla sonuçlansa da çatışma döngüsünün devam ettiği görülmektedir. Diyalektik olarak, karşıt olanların çatışması sonucunda mevcut durum, mahkûmların farklı

bir sosyal gerçekliği kurduğu sulh ortamına doğru evrilmektedir. Bir sınıfın tam egemenliğini sağlayamaması ve kendi koşullarının geçerli olduğu bir düzeni inşa edememesi ise çatışmanın devamına neden olmaktadır. Bu durum, (K2)'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere “1984 yılında bizler tamamen ayrılıp kendi arkadaşlarımızla beraber yatmaya” başlayıncaya kadar devam etmiştir. Esasında siyasi mahkûmlar, adli mahkûmlarla birlikte kalmaya başlamadan önce burada kurulu bir düzenin varlığı söz konusudur. Ancak siyasi mahkûmların gelmesiyle adli mahkûmların düzeninin bozulduğu ve bir otorite boşluğu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü çatışmanın daha üst sınıf bilincine sahip iki grup arasında yaşandığı; adli mahkûmların ise kaybolan otoritelerini geri alma konusunda bir girişimde bulunmadığı anlaşılmaktadır. O halde çatışma, otorite boşluğunda otoriteyi ele geçirme ve mevcut otoriteyi indirip yerine geçme şeklinde iki türlü gerçekleşmektedir. İlki, sınıflar arası bir mücadele iken; ikincisi iktidara sahip olanlar ile ona meydan okuyanlar arasında zor kullanarak gerçekleşmektedir ki bu bir devrimdir. Sonuçta her ikisi de sınıfsal bir mücadeledir ve iktidar yeni gelenlere devredilmektedir. Düzen, yerini yeni gelene bırakmakta bir bakıma seçkinler yer değiştirmektedir. Pareto'ya (2018) göre, mevcut seçkinlerin zayıflaması yahut sayılarının azalması, yerlerine yenilerinin gelmesi için uygun zemini hazırlar. Eskilerin yerini, ideolojileri ve inançları olan, sınıf dayanışmasına ve grup sadakatine sahip, zor kullanarak iktidarı ele geçiren yeni seçkinler alır. Kısaca, çatışma kuramlarına göre sosyal değişme, sosyal düzen, dolayısıyla sosyal gerçeklik, çatışma yoluyla ve diyalektik yasaya göre gerçekleşmektedir. Berger ve Luckmann da diyalektiği kendi kuramlarında kullanmalarına rağmen; onların diyalektik anlayışı, Marx'ın diyalektiğinden farklıdır. İlk olarak Berger ve Luckmann (2018) insanın var olan bir dünya içine doğduğu verili bir sosyal gerçeklikten diyalektiği başlatır. Sonrasında ise diyalektik, birey-toplum arasında gidip gelen insanın toplumu üretmesi, toplumun insanı etkilemesi ve toplumsallaşmanın gerçekleştiği döngüsel bir süreçte devam eder. Marx'ta ise diyalektik, bireyin aktif değil grubun bir parçası olduğu sınıflar arasındaki bir süreçtir. Bu araştırmanın bulguları da insanların ilk temaslarını bazı durumlarda sınıflar arası mücadele ve çatışma temelinde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla, çatışma kuramlarının sosyal gerçekliğin inşasında oldukça karmaşık olan güç ilişkilerini açıklama potansiyeli göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan, Berger ve Luckmann'ın kuramlarının çatışma kuramlarından yeterince istifade etmediği ve verilmiş bir sosyal gerçeklikten yola çıkarak kuramlarını oluşturdukları yönündeki eleştirilerin (Hamilton,1977) haklı gerekçelere dayandığını belirtmek gerekir. Gerçekten de Berger ve Luckmann'ın kuramlarında oldukça karmaşık olan çıkar, çatışma ve güç ilişkileri yüzeysel olarak ele alınmış gibi görünmektedir.

“Mekânsal yakınlık” da mahkûmların ortak bir mekânı ortak bir zamanla paylaşmalarına vesile olduğu için ilk temasların kurulmasında etkili olan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani mahkûmlar, ortak bir mekânda birlikte diğerlerinden daha uzun süre karşılaşmaktadır. Bu ise mahkûmlar arasında temas sıklığını artırarak iletişimi başlatmaktadır. Bu, uzun yolculuklarda yan koltukta oturan kişiyle sohbet etme ihtiyacı duymak gibidir. Mekânsal yakınlık, yüz yüze temasların gerçekleşmesini ve mekânın taraflar için eşit ölçüde erişilebilir olmasını sağlar. Mekânsal ortaklıkta her şey görüş, duyuş ve erişim mesafesinde olduğundan; zamansal ve mekânsal ortaklığa dayanan sosyal temaslar yakınlığı ve müşterekliği artıran içeriklere sahip olabilir (Schutz, 2020, s. 334). Dolayısıyla, sosyal bir varlık olan insan, belirli bir süre aynı mekânı paylaştığı kişilerle iletişim kurma ihtiyacı hissetmektedir. Bu nedenle mahkûmlar arasında ilk temasların kurulmasında; mekân olarak yakın olma, aynı mekânı paylaşma gibi unsurlar motivasyon kaynağı olabilmektedir.

“Ortak Paydalar” alt temasında, mahkûmların ortak noktalarda birleşerek kurdukları ilk temaslar incelenmiştir. Buna göre, mahkûmların aynı ideolojiye sahip olmaları, ortak faaliyetlerde bulunmaları, ortak paylaşımlarda bulunmaları ve aralarında yardımlaşmaları, ortak bir payda olarak mahkûmları bir araya getirmekte ve birbirleriyle temas kurmalarını sağlamaktadır.

İlk temasın kurulmasında “ideolojik yakınlık” kodu, sadece siyasi mahkûmlar tarafından belirtilmiş olup; adli mahkûmlar bu konuda içerik belirtmemiştir. Siyasi mahkûmlar, daha önce tanımadığı; ancak aynı ideolojiye sahip olduğunu bildiği kişilerle daha rahat temas sağlamıştır. İdeolojik yakınlık, duygusal bir yakınlık oluşturmanın yanı sıra, taraflarda, birlikte daha huzurlu bir ortamda yaşanabileceği düşüncesi oluşturduğu için ilk temasın sağlanmasında etkili olabilmektedir. “Ortak faaliyetler”, “ortak paylaşımlar” ve “yardımlaşma” da mahkûmların ilk temaslarını sağlamalarında önemli motivasyon kaynaklarıdır: “... kurslara, etkinliklere katılan kişilerle de tanışma imkânın oluyor.” (K18). Mahkûmların cezaevindeki kurslara, etkinliklere, sportif faaliyetlere, boş zaman faaliyetlerine ve dini faaliyetlere katılmaları; birbirlerine bir şeyler ikram etmeleri, yemeklerini paylaşmaları ve birbirlerine yardımcı olmaları gibi bazı ortak paydalarda buluşmaları, mahkûmların ilk temaslarını kurmalarında önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Böylelikle mahkûmlar, ortak bir zeminde, ortak bir zamanı ve mekânı yüz yüze ilişkilerle deneyimlerken; bu deneyimlerin yaşandığı alanlar da mahkûmlar için bir tanışma mekânına dönüşmektedir. Bu noktada mekân, temas ve etkileşimleri mümkün kılan bir anlam kazanmaktadır.

“Zaman Kıstası” alt temasında, mahkûmların ilk temaslarında zamanı bir kıstas olarak kullanmaları ve müşterek zamanların ilk temaslar üzerindeki

belirleyici etkileri incelenmiştir. Buna göre mahkûmlar, temas kuracakları kişilerin davranışlarında samimi olup olmadığını anlamak için onları bir tür “samimiyet testi” ne tabi tutmaktadır. Bu sayede mahkûmlar, temas kuracakları kişilerin dindarlıklarında gerçekten samimi olup olmadıklarını ya da davranışlarının altında başka çıkarlarının olup olmadığını test etmektedirler: *“Tanımadığın kişilerin arkadaşlığı samimi mi değil mi bilemezsin. Çıkarı için mi seninle konuşuyor, laf mı taşıyor bilemezsin. Bunu anlamak için çok zaman lazım.”* (K1). Bunun yanında “müşterek zamanlar” da ilk temasların sağlanması için bir fırsat vesilesi olabilmektedir: *“Boş zamanlarımızda sohbet edebilme fırsatı yakalayabiliyorduk. Tanışmalarımız genelde bizim bu müşterek boş zamanlarımızda olurdu.”* (K19). Serbest zaman etkinlikleri sosyal dayanışmaya ve bütünleşmeye vesile olur. Bu etkinliklere katılanlar arasında yakınlaşmalar yaşanır. Bireylerin tanışmalarına ve sosyal ilişki ağlarını genişletmelerine olanak tanır (Aytaç, 2017, s. 95). Burada odaklanmamış ve odaklanmış etkileşimlerin birlikte yaşandığı da söylenebilir. En az iki kişinin aynı mekânı paylaştığı zamanlarda bir sosyal etkileşim oluşmaktadır. Sosyal etkileşim yani kişinin başka kişilerle karşılıklı sözlü veya sözsüz etkileşimi, odaklanmış ya da odaklanmamış olabilir. Odaklanmamış etkileşimler; etkileşimi az, insanların doğrudan konuşamadığı durumlarda veya sözel iletişimin olmadığı yerlerde gerçekleşir. Bu iletişim türünde, insanların jest ve mimikleri simgesel bir önem kazanmaktadır. Odaklanmış etkileşim ise insanların diğerlerinin söyledikleri ve yaptıklarıyla doğrudan ilgilendiklerinde gerçekleşmektedir (Goffman, 2017, s. 93-94). Birbirlerini tanımayan ama aynı mekânı paylaşan mahkûmların karşılaşmalarında, sözlü olmayan bir etkileşim oluşmaktadır. Sosyal etkileşim, sözlü olmayan iletişimle, mahkûmların beden dili, jest ve mimikleri ile birbirleri hakkında bilgi sahibi olması ve onların hakkında bir fikir edinmeye başlaması şeklinde gerçekleşmektedir. Sonrasında birbirlerinin yaptıklarıyla ilgilenmeye başlayan mahkûmlar, sözlü iletişime geçerek odaklanmış etkileşimi başlatmaktadır. Odaklanmış etkileşimin başlamasıyla mahkûmların daha yakın temaslarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

“Bireysel Özellikler” alt temasında, mahkûmların ilk temaslarını gerçekleştirmede öne çıkan kişilik özellikleri incelenmiştir. Buna göre mahkûmlar, ilk temaslarını gerçekleştirirken aktif ya da pasif bir tavır sergileyebilmektedir. Bireylerin bu karakter özellikleri “dışa dönüklük” ve “içer kapanıklık” şeklinde kodlanmıştır. Temasların sağlanmasında dışa dönüklük özelliği yüksek olan mahkûmların ilişkiyi başlatan taraf olduğu ve bu kişilerin kendi aralarında daha kolay iletişim kurdukları görülmüştür: *“Misal, birinin çenesi çok düşük değil mi çok şaka yapıyor, çok konuşuyor, çok konuşan insan birbirini çekiyor zaten...”* (K20).

İçine kapanık olan mahkûmların ise temaslarını kendini diğerlerine açabildiği ölçüde ve yüzeysel olarak gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır:

*“...Ahmet, Mehmet selamünaleyküm, aleyküm selam.
Bunun ötesinde gel, git veya yemek zamanı, sayım zamanı
gibi belli başlı komutların dışında muhataplığınız olmuyor.
Ancak o size kendini açarsa, dertleşmek isterse oturup
tanıyorsunuz.” (K19).*

Temasların kurulmasında bireyler ilk önce kendilerini tanıtarak başlayabilir ve tanıtma esnasında selamlama merasimi kısa olmalıdır. Zira koyu bir muhabbete başlayabilmek için bireylerin yeterince bağları bulunmamaktadır (Goffman, 2017, s. 120). Bununla birlikte etkileşim sürecinin bireysel farklılıklar arz ettiğini belirtmek gerekir. Özellikle dışa dönüklük özelliği gösteren hoşsohbet, arkadaş canlısı olan girişken kişiler, temas kurma safhasını daha etkin kullanabilmektedirler. Burada, etkileşimi başlatılabilme, yönetebilme ve yönlendirebilme gibi kişisel özellikler belirginleşmektedir. Hartley (2010, s. 309) girişkenlik özelliklerini güçlü ve akıcı konuşma, ifadelerin açık ve anlaşılır olması ile pratik ve hazır cevaplar verebilme olarak sıralamıştır. Dışa dönük ve girişken kişiler, sahip oldukları bu özellikleriyle daha rahat iletişim kurabilmekte ve karşıdaki kişiyi etkileyebilmektedir. Bu durum, mahkûmların ilk temaslarını başlatmalarında bireysel özelliklerinin etkili olduğunu göstermektedir.

4.2. Kaynaşma

“Kaynaşma” uğrağında katılımcıların karşılıklı olarak anlamlı ilişkiler üretmeye başlamaları incelenmiştir. İlk temas sonrasında ilişkilerini devam ettirme niyetinde olan kişiler, aralarında bir bağ kurarak ikinci bir aşama olan kaynaşma evresine geçmektedirler. Bir bakıma arkadaşlık öncesi bir evreyi temsil eden bu aşamada ilişkilerin sürdürülüp sürdürülmeyeceğine karar verilmektedir. Bu tema altında, “Bağlantı” alt teması ile “Tanışıklık” ve “Dindarlık ve güven” kodları oluşturularak, mahkûmlar arasındaki bağların nasıl geliştiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bağlantı, insan ilişkilerinin devam etmesi için gerekli olan bir koşuldur. Cezaevindeki mahkûmlar için bu koşulu sağlamanın bir yolu önceden “tanışık” oldukları kişilerdir. Bu yolu tercih eden mahkûmların, daha önceden tanıdığı kişilerle ilişkilerini geliştirmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Önceden tanıdık olanlar, haklarında az çok fikir sahibi olunan kişilerdir ve mahkûmlar için bu kişilerle ilişkileri geliştirmeye çalışmak, geçmişini hiç bilmediği kişilerle ilişki kurmaya çalışmaktan daha rasyonel bir tutumdur. Çünkü cezaevinde bir kişinin geçmişine ait bilgi sahibi olmak, onun güvenilir bir kişi olup olmadığı hakkında fikir

sahibi olmak anlamına gelmektedir. Bu da bir sosyal ilişkiyi geliştirebilmenin ön şartı gibi görünmektedir:

“Yani o güven ilişkisi olmadığı için zaten doğru dürüst ilişki kurabilme şansın da yok zaten, yine orada kendi tanıdığın insanlarla ilişki kurabiliyorsun, diğerleriyle orada bir ilişki kurman mümkün değil zaten, çünkü konuştuğun her şeyi aşıya (idareye) götürüyorlar. Kimin ne olduğunu bilemiyorsun ki o şeyin ortamın içersinde.” (K2).

Esasında mahkûmların tanıdık olanlara yaptığı vurgu, cezaevine ilk giriş sürecinden başlayarak devam etmektedir. Yani mahkûmlar cezaevine ilk giriş anından itibaren tanıdık birilerini aramaya başlamaktadır. İlişkilerini önceden tanıdıklarıyla iletirmek isteyen mahkûmlar, kaynaşma evresine daha hızlı geçebilmekte, böylece sosyal ağlarını diğerlerinden daha önce oluşturabilme şansı yakalayabilmektedirler. Ancak bu evre halen bir test evresidir ve ilişkilerin bozulabilme ihtimali devam etmektedir. Kaynaşma evresi, ilişkilerin devam etmesi için mahkûmların arasındaki bağları kuvvetlendirecek içeriklere sahip olmalıdır. Kimin ne olduğunun bilinmediği bir ortamda ise aranan içeriklerin ortak bir geçmişe sahip olma ve güven ilişkisini geliştirecek davranışlarda bulunma olduğu anlaşılmaktadır. Giddens (1999, s. 98-107) sosyal hayattaki eylemlerin çoğunlukla, kaygı, şüphe ve utanç durumu kapsamında gerçekleştiğini, aktörlerin ise ancak güven duygusuyla bu duyguların üstesinden gelebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla sosyal ilişkilerin devam edebilmesi için aktörlerin deneyimlemesi gereken, güven ya da ontolojik güvenlik duygusudur. Aktörlerin sosyal hayattaki aktiviteleri, ontolojik güven duygusuna sahip olmaları ile yakından ilişkilidir. Sosyal hayatta gündelik etkinliklerin yeniden üretilmesini sağlayan rutinleşmenin oluşması da yine ontolojik güvenin varlığına bağlıdır. Zira insanlar, eylemlerini yinelerken bir tehditle karşılaşmayacaklarından emin olmalıdır. Bu nedenle sosyal gerçekliğin oluşmasında güven duygusu hayati öneme sahiptir.

Bağlantı sağlamanın bir diğer yolu ise “dindarlık ve güven” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yolu tercih eden mahkûmlar ise bağ kuracakları kişilerde dindarlık ve güvenilir olma özelliklerini aramaktadır. Burada iki türlü güven arayışı söz konusudur. İlki, bağ kurulması düşünülen kişinin gerçekten dindar olduğuna güvenebilme; ikincisi, bu vesileyle dindar olan kişilere güven duyulabileceği şeklindeki inanıştır. Yani öncelikle kişinin dindarlığından emin olma, emin olduktan sonra bu kişiye güvenerek ilişkiyi geliştirme şeklinde bir arayış söz konusudur. Diğer taraftan mahkûmlar, dindarlıklarından emin oldukları kişilerin kendilerine zarar vermeyeceğini düşünmektedir: “... hani bi de artık ordaki insanlar da biliyor yıllardır yani gerçekten şöyle mahkûma baktığında

biliyorlar bi çok mahkûm kimden zarar gelir kimden gelmez. Bu gerçekten dine yönelmiş bundan artık kimseye zarar gelmez diyorlar." (K20). Din ve dindarlık gibi olguların, insan eylemlerine, dürüstlük ve güvenilirlik gibi üstün meziyetler olarak yansıdığına dair bir zihniyetin oluşmasında önemli bir motivasyon sağladığı görülmektedir. Gündelik hayata olan yansımaları ile bireylerin yaşam tarzları ve tercihlerini belirlemede etkili olan din ve dindarlık, bireysel etkileşimlerde ise ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olmaktadır. İnsanlar genellikle dinin emirlerinden içtenlikle etkilenmiş kişilerin dürüst olduğuna ve bu kişilerin hareketlerinde farklı bir bağın olduğuna inanmaktadır (Smith, 2018, s. 245). Bu nedenle bireylerin dindarlık algısı, kişisel bağların geliştirilmesine katkı sunabilmektedir. Kaynaşma evresinde mahkûmların din ve dindarlık algısının davranışlarına yansıyan bir motivasyon kaynağı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaşma evresinde mahkûmlar, birbirleriyle daha fazla zaman geçirmekte, koğuştta, bahçede, mescitte, yemekhanede vb. mekânlarda sohbet ederek birbirlerini daha yakından tanımaya çalışmaktadır. Bu sürecin sonunda (K18)'in ifadesiyle kafaları uyuşanlar, bağlarını bir sonraki aşamaya taşıyarak arkadaş olmaktadır: *"Koğuştta, bahçede insanları ölçer tartarsın, kafanın sardığı adamlarla arkadaş olursun."* Katılımcı ifadesinden anlaşılacağı üzere bu evre bazı kıstasların geçerli olduğu bir sınama evresidir ve her bağlantı arkadaşlıkla sonuçlanmamaktadır. Bazı ilişkiler bu evrede kalmakta, bir sonraki aşamaya geçememekte, yani sadece tanıdıklık düzeyinde kalan yüzeysel ilişkiler şeklinde devam etmektedir. Tanıdık, arkadaştan altta konumlanmış kişidir. Birbirlerine "tanıdık" olanlar tam manasıyla birbirlerini tanıyamazlar. Yani kişisel manada bireyin kendine has kişiliği hakkında derin bilgi sahibi değillerdir. Bu manada tanıdıklık, isimle hitaptan, bir başlangıç, giriş olan takdimden ibarettir. Karakterin, kimliğin tanınması ise tanıdıklıktan farklı bir şeydir (Simmel, 2016, s. 15). Bu evrede; tanışma, tanıştırma, selamlaşma, hâl hatır sorma, birlikte zaman geçirme gibi yüzeysel ilişkilerin gerçekleştiği görülmektedir. Mahkûmların birbirlerini daha yakından tanımaları, birbirlerinin sırlarını paylaşmaları, birbirleri, aileleri ve yakın çevreleri hakkında daha derin bilgi sahibi olmaları ise bir sonraki evre olan arkadaşlık/ dostluk evresinde gerçekleşmektedir.

4.3. Arkadaşlık / Dostluk

"Arkadaşlık/Dostluk" uğrağı, kaynaşma evresini başarıyla geçen mahkûmların artık ilişkilerini daha samimi bir zeminde sürdürdükleri, birbirlerinden emin oldukları, sırlarını paylaştıkları, birbirlerinin kişiliği hakkında derinlemesine bilgi sahibi oldukları bir evreyi temsil etmektedir. Böylece mahkûmlar arasındaki ilişkiler, sıkı bağlarla örülü, büyük ihtimalle uzun süreli ve kurumsallaşmış bir yapıya dönüşmektedir. Arkadaşlık ve dostluk arasında

niteliksel olarak bir fark bulunduğunu söylemek mümkün olsa da kurumsallaşmış bir ilişki tarzını ifade ettiği için bu araştırma kapsamında iki ilişki tarzı tek tema altında toplanmıştır. Bu tema altında mahkûmların ilişkileri “Samimiyet” alt teması ile “Yakın ilişkiler kurma” ve “Eski dostlar” kodlamaları oluşturularak incelenmiştir.

Cezaevinde arkadaşlık/dostluk kurmak iki şekilde gerçekleşmektedir. Mahkûmlar ya cezaevinde tanışarak yakın ilişkiler geliştirdikleri kişilerle arkadaş olmakta ya da daha eski dostlarıyla arkadaşlıklarını devam ettirmektedirler. Cezaevinde kurulan arkadaşlıklar, ilişkilerin daha önce belirttiğimiz aşama ve testlerden geçerek gelişmesi, karşılıklı olarak gerekli kriterlerin sağlanması ve samimiyetin oluşması şeklinde gerçekleşmektedir. Sonuçta ise arkadaşlık, yeni bir sosyal gerçeklik olarak mahkûmlar tarafından inşa edilmiş olmaktadır: *“Kendime yakın hissettiğim kişileri tebessümle yemeğe veya çaya davet ederim ve ortak noktalarımız olursa samimi güzel bir arkadaşlık kurarım. Çünkü orada başka kişilerle, arkadaşlarıyla aile gibisin.”* (K12). Görüleceği üzere katılımcı ifadesi aslında tüm bu süreci özetler niteliktedir: Duyular, duygular, paylaşımlar, ortak noktalar, samimiyet ve sonuçta arkadaşlık kurma bir süreç olarak gelişmektedir. Burada, mahkûmlar tarafından ilk elden yeni bir sosyal gerçekliğin kurulduğu söylenebilir.

Mahkûmların eski dostları ile ilişkilerini devam ettirmeleri ise var olan bir sosyal gerçekliğin yenilenerek tekrar üretilmesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Berger ve Luckmann (2018), dışsallaştırma uğrağında sosyal gerçekliğin, yeni kurumsallaşmaların oluşturularak gerçekleştirilebileceği gibi mevcut kurumsal yapıları devam ettirme suretiyle de kurulabileceğini belirtmiştir. Cezaevinde eski dostları değerli kılan şey, öyle görünüyor ki ortak bir geçmişe sahip olmak ve bu geçmişe dayanan bir güvenin varlığıdır. Mahkûmlar, yeni biriyle bağ kurmanın riskini almaktansa daha sağlamcı bir tavır takınabilmektedir. Bu da oldukça normaldir:

“Yüzüne karşı ne kadar samimi olsa da gerçek yüzünü bilemezsin. Belki senden para koparmaya çalışıyordur, belki senden geçinmek istiyordur, her türlü insan var içerde ve bunları camiden toplayıp getirmemişler cezaevine, sonuçta hepsi benim gibi suç işleyip gelmiş oraya. Aynı şekilde beni tanımayan insanlar da benim için öyle düşünüyordur, düşünmek zorunda yani normal. Bu yüzden içerde eski dost kıymetlidir. Dışarda da öyle ama içerde daha kıymetlidir. İçerde böyle bir arkadaşın varsa her şeyin o olur senin. Dardını paylaşacağın odur, ailen odur cezaevinde.” (K1).

Cezaevinde, eski dostlara ailenin ferdi olma gibi bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle kendisine çok büyük bir kıymet atfedilen “eski dostlar” ilişki kurulacak insanlar arasında öncelikli ve ayrıcalıklı kişiler olmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, mahkûmların sosyal gerçekliği kurarken her iki yolu birlikte deneyimleyebildikleridir. Yani bir mahkûm eski dostlarıyla ilişkilerini devam ettirirken; diğer taraftan yeni arkadaşlık ilişkileri kurabilmektedir. Bu açıdan, cezaevinde tek bir sosyal gerçeklikten bahsetmek yerine, çoklu sosyal gerçekliklerin oluşturduğu bir yaşam dünyasından bahsetmek daha isabetli olacaktır.

Sonuç

Bu araştırmada, birbirini tanımayan insanların ilk temaslarını nasıl kurdukları, temasların hangi motivasyonlardan beslendiği ve etkileşimlerin hangi süreçlerden geçerek sosyal gerçeklik kazandığı; zaman, mekân ve din etkileşimleri bağlamında analiz edilmiştir. Berger ve Luckmann’ın “Gerçekliğin Sosyal İnşası” kuramlarından esinlenerek gerçekleştirilen araştırma kapsamında, kurama getirilen eleştiriler değerlendirilmiş ve “gerçekliğin sosyal inşası” fenomeni farklı bir bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

Berger ve Luckmann’ın kuramları incelendiğinde, sosyal gerçekliğin inşa sürecinin dışsallaştırma aşamasıyla başladığı görülmektedir. Bu araştırmanın bulgularına göre ise, insanlar arasındaki etkileşimlerin dışsallaştırma evresine geçmeden önce “ilk temas” ve “kaynaşma” olarak temalandırılan iki uğraktan daha geçtiği görülmüştür. Yani kuram, kurulu bir yaşam dünyasından yola çıkarak tasarlanmış ve sosyal gerçekliğin analizi bu kurulu düzen üzerinden yapılmıştır. Bu nedenle, insanlar arasındaki ilk tanışmaların nasıl gerçekleştiğine dair açıklamaları; ancak kurulu bir düzenin varlığından bahsederken anlamlı olmaktadır. Bu araştırma sürecinde de Berger ve Luckmann’ın sosyal gerçekliği analiz ederken geliştirdiği kavramların, yalnızca kurulu bir düzenle ya da kurumsallaşmış yapılarla ilişkilendirildiğinde kullanışlı olduğu görülmüştür. Cezaevinde mevcut sosyal düzeni ve sosyal ağları incelerken oldukça yararlı olan kavramsallaştırmaların; duyuları, duyguları, kişisel tercihleri, güç, çatışma ve çıkar ilişkilerini açıklamada yetersiz kaldığı görülmüştür. Başka türlü söyleyecek olursak, Berger ve Luckmann’ın kuramları, kadim bir mahalle kültürü olan bir yerleşim yerine, yeni taşınan birinin insani etkileşimleriyle kurduğu sosyal gerçekliği açıklamada oldukça başarılı iken; yeni bir yerleşim yerindeki insani etkileşimlerin sosyal gerçekliğe nasıl dönüştüğünü açıklamada yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla “Toplum nasıl mümkün olur?” sorusunun yanıtı, insanların ilk temaslarını nasıl gerçekleştirdiğini ve ilişkilerini sürdürme kararlarını almalarında hangi unsurların etkili olduğunu içermelidir. Diğer taraftan, Berger ve

Luckmann'ın sosyal gerçekliğin kurulmasında yüz yüze ilişkilere ve ilişkilerin şimdi ve buradallığına yaptığı vurgu oldukça kıymetlidir. Bu araştırmanın bulguları da kişiler arasında anlam üreten ilişkilerin zaman-mekân birikteliğinde ve yüz yüze etkileşimlerle gerçekleştiğini göstermiştir.

Zorunlu birikteliklerin yaşandığı cezaevinde birbirlerini tanımayan insanların ilk temaslarını gerçekleştirirken öncelikli olarak gözlem yaptığı, belirli bir süre gözlem yaptıktan sonra temas kurmaya başladıkları görülmüştür. Kurdukları temaslarında ihtiyatı elden bırakmayan mahkûmların birbirleriyle etkileşimlerinde oldukça mesafeli oldukları ve seçici davrandıkları anlaşılmıştır. Zira aralarında henüz bir güven duygusu oluşmamıştır. Ortak paydalar, mahkûmların tanışmaları için bir imkân sağlasa da mahkûmların tercihi ortak tanıdıkları olan kişilerle ya da bu kişilerin kefil olduğu kişilerle ilk temaslarını kurmak yönünde olmuştur. Çünkü bu kişiler en azından güven duydukları birilerinin tanıdıklarıdır. Mekânsal yakınlık, beraberinde fiziksel yakınlığı da sağladığı için doğal olarak temasların kurulmasına vesile olmuştur; ancak bu temasların da yüzeysel olduğu anlaşılmıştır. Mahkûmlar, kurulu bir düzenle karşılaştıklarında ise temasların kurallara dayalı olarak gerçekleştirilmesi gerektiği gerçeği ile yüzleşmişlerdir. Mahkûmlar, burada nesnel bir gerçekliğin dayatmalarını deneyimlemiştir. İçe kapanık yapıda olanlar, bütün bu süreçlerden daha fazla etkilenmiş ve başkalarının kendileriyle temas kurmasını beklemiştir. Dışa dönük olanlar ise bireysel özellikleriyle temaslarını daha kolay gerçekleştirmişlerdir.

Cezaevinde ilk temasların ardından geçilen kaynaşma aşamasında, önceden tanıdıkların ve dindarlığın etkili olduğu görülmüştür. Önceden tanıdıklar, zamansal birikteliğin varlığını temsil etmektedir. Yani bu kişilerin kendi aralarında zaten bir geçmişi vardır. Bu nedenle önceden tanıdıklar, ilişki kurulacak kişiler arasında bir tercih sebebi olmuştur. Dindarlığın ise samimiyet kurulacak kişilerde aranan bir özellik olduğu anlaşılmıştır. Bu şekilde gelişen ilişkiler, samimiyet sonrasında arkadaşlığa dönüşmüştür.

Cezaevinde, kaynaşma aşamasından sonra ya önceden tanıdıklarla ilişkilerin geliştirildiği ya da dindar olduğundan emin olunan kişilerle samimiyet kurulduğu ve arkadaşlık ilişkilerinin başlatıldığı anlaşılmıştır. Eski dostlar ise kendisinden en çok emin olunan insanlar olarak ilişkilerin devam ettirildiği kişiler olmuştur.

Sosyal gerçekliğin kurulmasında ve yeniden üretilmesinde zaman ve mekân önemli bir yere sahiptir. İlk temasların kurulmasından tanışma, kaynaşma ve arkadaşlık/dostluk ilişkilerinin gelişmesine kadar beraber geçirilen her aşama, zamansal ve mekânsaldır. Yani sosyal ilişkilerde zaman ve mekân belirleyici

unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında zamanın ve mekânın yaşantımızdaki belirleyici rolü, dikkatten kaçırılmayacak şekilde belirgindir. Gündelik yaşamdaki pratikler ve insanlar arasındaki etkileşimler, belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda gerçekleşir. Günlük hayatın tekrarlanması bile zamansal ve mekânsaldır (Urry, 2015, s. 103). Bu bağlamda, cezaevinde kurulan sosyal gerçekliklerin zaman ve mekân bağlamından bağımsız olması düşünülemez. Cezaevindeki yaşam dünyası incelendiğinde, kurulan ilişkilerin zaman-mekân birlikteliğinin geliştirdiği etkileşimlerle, yüz yüze ve bireyler arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Cezaevindeki sosyal dünyada, farklı bir zaman ve mekân deneyimi yaşayan mahkûmların, deneyimlerinde zamana ve mekâna öznel anlamlar yükledikleri görülmüştür. Zaman, cezaevinde geçirilmesi gereken takvimsel bir olgu olmaktan çıkarak; kişiler arası etkileşimlerin gerçekleşmesinde kılavuzluk yapan bir anlama bürünmüştür. Buna göre cezaevinde zaman, bir test aracıdır. İnsanların niyet ve davranışlarında samimi olup olmadıklarını anlamak için bir yol göstericidir. Mahkûmların kimlerle etkileşim kuracaklarına karar verirken, tercihlerine kılavuzluk eden temel ölçüttür. Gözlemleri sonucunda yaptıkları değerlendirmelerinde, duyularına ve duygularına yön veren, duyguların oluşmasını sağlayan bir değerdir. Ortak anıların oluşturulduğu bir geçmiş, bir tarih birliğidir. Ontolojik güveni oluşturan temel unsurdur. Cezaevindeki yaşam dünyasına uyum sağlamada, burada geçerli olan kuralları öğrenmede, yeni bilgi stokları oluşturmada ve farklı bir sosyal gerçekliğin kurulmasında geçirilen yaşantısal bir süreçtir. Böylece zaman, fiziksel, ölçülebilir mekanik bir anlayıştan çıkarak mahkûmlar arasında anlamlı ilişkiler kurulmasını sağlayan sosyal bir hüviyete bürünmüştür. Çelik'e (2010) göre de zaman, sosyal bir hüviyete sahiptir. Ona göre zaman, bireyin toplumsal varlığını ve etkileşimlerini belirleyen temel bir kategoridir. Zamansal algılar ve pratikler gündelik hayatta, insanların birbirleriyle ve çevresi ile ilişki kurmasını sağlayan bir iletişim kodudur. Zaman, kişiler arası etkileşimleri, toplumsal davranışları ve dünyayı koordine etme işleviyle sosyaldır ve bu manada zaman, toplumlara ve kültürlere özgü anlamlı semboller sistemini oluşturan "sosyal zaman"dır. Bu nedenle kültürel faktörlerle beraber sosyal zaman, özellikle dini inanç ve pratiklerle yakından ilişkilidir. Böylece cezaevinde zaman, önceleri göreceli bir deneyimken kendine yüklenen bu ortak anlamlarla cezaevinde bir yaşam dünyası inşa etmenin iletişim kodu olmuştur.

Bir iletişim kodu olarak sosyal zaman, mahkûmların ibadet yeri olan mescitte yeni ilişkilerin başlamasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Başlangıçta ibadet için ayrılan bir mekân olan mescit, sonrasında mahkûmların kendi aralarında kurduğu düzenden kaçmak isteyenlerin sığınağı olmuştur. Burada buluşan mahkûmlar, ilk başlarda ibadet amacıyla mescide gitmese de mescitte

geliştirdikleri ilişkilerle ibadete yönelmişlerdir. Günay (2020, s. 276) bireylerin aralarında kurduğu arkadaşlık bağlarının beraberinde dini ve manevi bağlara dönüşebileceğini, böylelikle oluşan arkadaş gruplarının ortak inanışlara bağlanarak ortak ritüelleri gerçekleştirebileceğini belirtmiştir. Cezaevinde de mescitte başlayan etkileşimler, dini duyguların oluşturduğu güven hissiyle birleşerek mahkûmları ortak değerlerde bir araya getirmiştir. Bu durum, özellikle bir anlam krizi içinde olan çağımızda (Berger & Luckmann, 2016) dinin, halen sahip olduğu ortak anlam stoklarıyla insanlar arasındaki bağları kuvvetlendirdiğini ve bütünleşmeyi sağlayan değerleri bünyesinde taşıyan önemli bir kurum olduğunu göstermektedir.

Mescit örneğinde olduğu gibi cezaevinde pek çok farklı mekâna mahkûmların farklı anlamlar yükledikleri görülmüştür. Cezaevinde koşu alanları, ranzalar, yemekhaneler, havalandırma bahçeleri, atölyeler, konferans salonları, spor salonları, kütüphane gibi alanlar, hatta banyo ve tuvalet gibi en mahrem alanlar bile mahkûmların birbirlerini gözlemediği, davranışlarını süzdüğü, sohbetlerin, tanışmaların gerçekleştiği, tanıdık olanların, eski dostların buluşma fırsatı yakaladığı mekânlar olarak işlev görmeye başlamıştır. Bu nedenle (K18)'in ifadelerinden de anlaşılacağı gibi mahkûmlar için bir kurs atölyesi, ayrı koşu alanlarında kalan eski dostların bir araya gelebildiği bir mekân olarak sosyal bir anlam içermektedir. Bahçe, volta atarken mahkûmların sohbet ettikleri, bazen yeni tanışmaların gerçekleştiği bir mekândır. Yemekhaneler, yemek ortaklıklarının olduğu, paylaşımların gerçekleştiği, sosyal etkileşimlerin yaşandığı bir mekân olmaktadır. Kısaca cezaevinde mekân, üzerinde gerçekleşen sosyal ilişkilerin niteliğine göre anlam kazanan bir yerdir. Bu açıdan cezaevinde mekân, sadece dört duvarla çevrili geometrik bir şekil değil, üzerinde gerçekleşen ilişkiler ve bağlantılar kapsamında okunması gereken bir olgudur.

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak cezaevinde mekânın kullanım ihtiyacına göre değişken bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Buna göre mescit, sohbet amaçlı kullanılabilirdiği gibi koşu alanları da ibadet amaçlı kullanılabilir: *“Özel gün ve gecelerde misal, saat 10'da mescitler kitlenir ki içerde şeyler olmasın diye. Bu günlerde biz havanın durumuna göre ya bahçede ya da koşu alanlarında ibadetlerimizi yapardık.”* (K20). Burada, mahkûmların deneyimlerine göre mekânın da değişerek farklı anlamlara büründüğü anlaşılmaktadır. Öyleyse cezaevinde mekân, sosyal bir içeriğe sahip olmakla birlikte devingen bir forma sahiptir.

Cezaevinde mekân, mevcut düzenin temsilcileri ile yeni gelenler arasında güç ve iktidar ilişkilerini barındırmakla aynı zamanda siyasaldır. Bu bağlamda cezaevinde mekânın hiyerarşik bir düzene göre konumlandırıldığı ve

bir tahakküm aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Siyasi mahkûmlar içinse mekân zaten siyasaldır. Karşıt görüşlü grupların bir araya geldiği mekânda, kavgalara dönüşen ideolojik çatışmalar yaşanmıştır. Mekân, grupların kendi sembollerini hâkim kılmaya çalıştığı bir iktidar alanına dönüşmüştür. Buna göre mekân ya devrimci şarkıların söylendiği ya da dini ritüellerin gerçekleştiği bir yere dönüşerek iktidarın kimde olduğunun göstergesi olacaktır. Lefebvre (2014, s. 63-69) de mekânın siyasal içeriğe sahip olduğu yönünde tespitlerde bulunmuştur. Bu araştırmanın bulguları da mekânın siyasal içerikler barındıran bir kavram olduğunu göstermiştir.

Özetle, cezaevinde zaman, başlangıçta bitirilmesi gereken bir süre iken; sosyal bir iletişim kodu haline dönüşmüştür. Zaman, ilişkilerin geliştirilmesinde bir kıstas olurken, arkadaşlar arasında tarih birliği olmuştur. Mekân, dış dünyadan tecrit edilmiş, dört duvar arasına sıkıştırılmış bir anlam ifade ederken; temasların, tanışmaların ve arkadaşlıkların kurulduğu, bünyesinde güç ve iktidar ilişkilerini barındıran sosyal ve siyasal içerikli anlamlar kazanmıştır. Din; sekülerleşme teorilerinin iddiasının aksine vicdan, inanç, ibadet ve ritüel boyutlarıyla sınırlandırılan bireysel alandan çıkarak, anlam üreten yapısıyla, birleştirici ve bütünleştirici işlevleriyle sosyalleşmenin de kaynağı olmuştur. Dolayısıyla, cezaevinde sosyal gerçeklik; zaman-mekân etkileşimi bağlamında ve dinin ortak anlamlar üreterek bu gerçekliğin oluşmasına sunduğu katkılarla inşa edilmiştir. Önceleri sekülerleşme teorilerine destek veren Berger de sekülerleşmenin sona ermiş bir mesele olmadığını ifade etmekle birlikte iddiaların aksine sosyal hayat üzerinde dinin halen etkili bir kurum olduğunu kabul etmiştir.

Bu araştırmanın sonuçları, birbirini hiç tanımayan insanların zaman ve mekân birlikteliği zemininde bir araya geldiklerinde, nesnel bir dünyanın varlığı olmadan da kendi sosyal düzenlerini kurabildiklerini göstermiştir. Aynı zamanda insanların mevcut bir yaşam dünyasının parçası olarak ilişkilerini devam ettirebildiğini ve bu sırada yeni ilişkiler kurabildiğini de göstermiştir. Cezaevindeki yaşam dünyasının aktörleri; ilk gelenlerin, tekrar gelenlerin ve mevcut olanların rollerinin sürekli değiştiği bir döngü içinde yaşamlarını yeniden inşa etmektedirler.

Çıkar Çatışması Bildirimi: *Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.*

Etik Kurul Onayı: *Bu araştırma, Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu 28/09/2021 tarih ve 392 numaralı kararı ile onaylanmıştır.*

Ek Beyan: *Çalışmaya 1. yazar %60, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.*

Kaynakça

- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2017). İşlevselci Yaklaşım Açısından Boş Zaman Sosyolojisi: Kurumlar, Süreçler, Etkinlikler. İçinde S. Karaküçük, S. Kaya, B. M. Akgül (Ed.). *Rekreasyon Bilimi 2*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2016). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Atif Yayınları.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antopoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2010). Sermaye Biçimleri. İçinde M. M. Şahin, A. Z. Ünal (Ed.). *Sosyal Sermaye*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Pratik Nedenler*. İstanbul: Hil Yayın.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çelik, C. (2010). *Sosyal Zaman ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Durkheim, E. (1992). *Über Soziale Arbeitsteilung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2015). *Etnometodolojide Araştırmalar*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Giorgi, A. (1997). The Theory, Practice, and Evaluation of the Phenomenological Method as a Qualitative Research Procedure. *Journal of Phenomenological Psychology*, 28(2), 235-260. <https://doi.org/10.1163/156916297X00103>
- Goffman, E. (2016). *Timarhaneler*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Grabb, G. E. (1984). *Theories of Social Inequality*. Holt, Rinehart and Winston of Canada, Limited.
- Günay, Ü. (2020). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hamilton, P. (1977). *Knowledge and Social Structure*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hsieh, F. H. & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches To Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <http://dx.doi.org/10.1177/1049732305276687>

- Kara, Z. (2013). *Toplumla "Yüzleşme": Yüz Nakli Üzerine Fenomenolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaypakoğlu, S. (2010). *Kişilerarası İletişim: Cinsiyet Farklılıkları Güç ve Çatışma*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2005). *Komünist Parti Manifestosu*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. London: Sage.
- Pareto, V. (2018). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Schutz A. (2020). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Smith, A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, G. (2015). *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Simmel, G. (2016). *Gizliliğin ve Gizli Toplumların Sosyolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Strauss, A. & Corbin, J. (2014). *Basics of Qualitative Research Techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Tekinal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153-182.
- Urry, J. (2015). *Mekanları Tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice*. 1(1), 11-30. <https://doi.org/10.29173/pandpr19803>
- Wallace, R. A. & Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (Cilt I). İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2018). *Sosyolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zhang Y. & Wildemuth B. M. (2009). Qualitative Analysis of Content. in B. Wildemuth (Ed.) *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*. Westport, CT: Libraries Unlimited.